

Inhoud

Voorwoord	13
DEEL 1: MODERNISERING EN HET ONSTAAN VAN DE SOCIOLOGIE	15
I <i>Sociologie en de moderne samenleving</i>	17
1 Sociologie: een eerste kennismaking	17
2 Modernisering	19
2.1 Modernisering in sociologisch perspectief	22
2.2 Hoofddimensies van het moderniseringsproces: differentiatie commodificatie en rationalisatie	25
2.3 Modernisering en de toekomst van de moderne samenleving	27
3 Sociologie, samenlevingsproblemen en hoofdvragen	28
4 Cohesie, identiteit en ongelijkheid bij de Amsterdamse brommerkoeriers	32
4.1 Sociale cohesie en structuur	32
4.2 Identiteit en cultuur	35
4.3 Sociale ongelijkheid en macht	37
4.4 Relatieve autonomie en sociale verandering	40
5 Hoofdvragen van de sociologie en het proces van modernisering	43
5.1 Het vraagstuk van de sociale cohesie	43
5.2 Het vraagstuk van de sociale ongelijkheid	45
5.3 Het vraagstuk der identiteit	47
6 Vooruitblik	48
2 <i>Van standenmaatschappij naar moderne samenleving</i>	53
1 De standenmaatschappij	53
1.1 Een agrarische samenleving	55
1.2 Het feodaal leenstelsel	55
1.3 De macht van de kerk	56
1.4 Tekenen van verandering in de standensamenleving	57
2 De moderne samenleving in wording	59
3 Sociale verandering op korte termijn: de revoluties	59
3.1 De opkomst van het kapitalisme en de industriële revolutie	60
3.2 De opkomst van de democratie en de Franse Revolutie	62

4	Sociale verandering op lange termijn	63
4.1	Functionele differentiatie	63
4.2	Commodificatie	65
4.3	Rationalisatie	67
5	De visie van Alexis de Tocqueville op modernisering	68
3	<i>Het ontstaan van de maatschappijwetenschappen</i>	73
1	Het gewijzigde denken over de samenleving in de achttiende eeuw	74
1.1	De Schotse moraalfilosofen	76
1.2	De Franse filosofen	78
1.3	Het sociaal onderzoek	81
2	De predisciplinaire maatschappijwetenschap in de negentiende eeuw	84
2.1	Saint-Simon	86
2.2	Comte	89
2.3	Spencer	92
2.4	De theorie van de industriële samenleving	95
4	<i>Marx en de kapitalistische samenleving</i>	97
1	Marx als criticus van zijn tijd	96
2	Marx' visie op de moderne samenleving	100
3	Marx en de huidige sociologische agenda	108
3.1	De toekomstige ontwikkeling van het kapitalisme	108
3.2	Hardnekkige ongelijkheid	109
3.3	Vervreemding of mensenwaardige arbeid	112
5	<i>Maatschappijvisies in de klassieke sociologie: Emile Durkheim</i>	115
1	Sociale cohesie en solidariteit in de moderne samenleving	115
1.1	Mechanische solidariteit	117
1.2	Organische solidariteit	118
2	Zelfmoord	119
2.1	Zelfmoord als maatschappelijk probleem	119
2.2	Durkheims zelfmoordtheorie	120
2.3	De anomietheorie van Merton	124
3	Godsdienst	126
3.1	De studie van het verschijnsel godsdienst	126
3.2	Onderzoek naar het Australisch totemisme	127
3.3	Functies van religie	129
4	De durkheimiaanse inspiratie	131
6	<i>Maatschappijvisies in de klassieke sociologie: Max Weber</i>	133
1	Rationalisering bij Weber: begripsbepaling	133
1.1	Tönnies: Gemeinschaft und Gesellschaft	135
1.2	Sociologie als wetenschap van het sociaal handelen	135

2	De verbreiding van de rationaliseringstendens in het maatschappelijk leven	138
2.1	In de kunst	138
2.2	In de politiek: de drie vormen van gezag	138
2.3	Bureaucratisering	140
3	Oorsprongen van rationalisatie: de protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme	143
4	Klassen, standen en partijen	146
5	Ambivalenties in Webers sociologie	149
7	<i>Maatschappijvisies in de klassieke sociologie: Georg Simmel</i>	153
1	De sociologie van Simmel	153
2	Het geheim	158
2.1	De rol van het geheim	158
2.2	Het geheim en de visie op de moderne samenleving	159
3	De filosofie van het geld	160
3.1	Geld en de toenemende rationalisering	160
3.2	De gevolgen van de geldeconomie	162
4	De invloed van Simmel	163
8	<i>Modernisering in sociologisch perspectief</i>	167
1	Differentiatie of de verbrokkeling van de moderne wereld	168
1.1	De differentiatietheorie en modernisering	168
1.2	Differentiatie en sociale cohesie	169
1.3	De differentiatietheorie in de sociale wetenschap	172
2	Commodificatie of de heerschappij van de markt	173
2.1	De commodificatietheorie en modernisering	173
2.2	Commodificatie en ongelijkheid	174
2.3	De commodificatietheorie in de sociale wetenschap	176
3	Rationalisatie of vrijheid in een ijzeren kooi	178
3.1	De rationalisatietheorie en modernisering	178
3.2	Rationalisatie en het identiteitsvraagstuk	179
3.3	De rationalisatietheorie in de sociale wetenschap	181
4	Besluit	183
	DEEL 2: SOCIOLOGIE EN DE MODERNE SAMENLEVING IN DE TWINTIGSTE EEUW	185
9	<i>Politieke modernisering en de natiestaat</i>	187
1	Statenvorming en politieke modernisering in Europa	187
1.1	Staat: een begripsomschrijving	187
1.2	Statenvorming en Europese dominantie	188
1.3	Politieke modernisering	190
2	Centralisering van staatsmacht	192
3	Juridisering	195
4	Bureaucratisering	196

5	Natievorming	200
6	Democratisering	205
6.1	Verklaringen voor het ontstaan van de parlementair-democratische staatsvorm	209
7	Internationalisering	212
10	<i>De opkomst van het moderne arbeidsbestel</i>	217
1	Het moderne arbeidsbestel	217
2	Industrialisatie, fabriekssysteem en loonarbeid	218
3	Veranderingen in de arbeidsorganisatie: rationalisering	220
3.1	Taylor: wetenschappelijke bedrijfsvoering	220
3.2	De bijdrage van Ford	224
3.3	Verspreiding van het nieuwe organisatie-model	226
4	De collectivisering en institutionalisering van de arbeidsverhoudingen	229
4.1	De opkomst van de moderne vakbeweging	230
4.2	De integratie van de vakbeweging in het arbeidsbestel	231
5	De arbeidsmarkt: organisatie en regulering	233
6	Op weg naar een 'postmodern' arbeidsbestel?	236
11	<i>Sociale ongelijkheid en het moderne arbeidsbestel</i>	239
1	Ongelijkheid als sociologisch thema	239
2	Veranderingen in het arbeidsbestel	240
2.1	Veranderingen in de beroepenstructuur	240
2.2	Veranderingen in de allocatieprocessen	242
2.3	De integratie van de arbeidersklasse	244
3	Nieuwe voorstellingen over sociale ongelijkheid	245
4	Pogingen tot herwaardering van het klassenbegrip	249
4.1	De segmentering van de arbeidsmarkt	249
4.2	Seksesegregatie	251
4.3	Ongelijkheid in het onderwijs	254
4.4	Een nieuwe variant van het klassenbegrip	257
5	Tot besluit	261
12	<i>De verzorgingsstaat: ontstaan en ontwikkeling</i>	263
1	De dubbele inhoud van de verzorgingsstaat	264
2	Ideaaltypische fasering: ontwikkelingslogica	267
2.1	Bismarck en Beveridge: twee West-Europese stijlen	267
2.2	Ontwikkelingslogica, toegespitst op Nederland	269
3	Versillende recente optieken op de verzorgingsstaat	272
3.1	Verworvenheid van sociale strijd	273
3.2	Succesvol burgerlijk beschavingsoffensief	274
3.3	'Gewone' fase in economische groei	275
3.4	Zorg en staat: het sociale als rational choice	276
3.5	Bureaucratisch-bestuurlijke competentie	279

4	Het grondslagende debat: waarom je broeders hoeder?	280
4.1	Self help, armenzorg en sociale wetgeving	281
4.2	Opkomst en afbrokkeling van solidariteit	283
5	Noodzaak van reconstructie	285
13	<i>Rationalisatie van de leefwereld (1): secularisatie en communicatief handelen</i>	289
1	Inleiding	289
2	Weber: het proces van doelrationalisatie	290
3	Secularisatie: de tanende sociale en culturele invloed van godsdienst en religie	293
3.1	Twee visies op secularisatie: privatisering en differentiatie	295
3.2	Van secularisatie tot 'bricolage'	296
3.3	Verzuiling: gedeeltelijke de-differentiatie op godsdienstig-religieuze basis	298
4	De visie van Habermas op rationaliteit en rationalisatie	302
4.1	Communicatief handelen, rationaliteit en leefwereld	302
4.2	Van rationalisatie naar kolonisatie van de leefwereld	306
4.3	Visies op rationalisering: Weber en Habermas	310
14	<i>Rationalisatie van de leefwereld (2): civilisatie en normalisatie</i>	313
1	Het West-Europese civilisatieproces vanaf 1500 tot heden	313
1.1	Elias' diagnose van het civilisatieproces	314
1.2	Verklaringen voor het civilisatieproces	318
1.3	Van beschavingsoffensief naar informalisering	321
2	De normalisatie van de alledaagse leefwereld	325
2.1	Bio-macht volgens Foucault: de doorbraak van de disciplinaire samenleving	325
2.2	Gezondheidsoffensieven en gezinspolitiek	330
3	Van normalisatie tot 'elektrificatie' van de leefwereld: twintigste-eeuwse ontwikkelingen	333
3.1	Gezondheids- en 'psy-cultuur' na WO II	333
3.2	De rationalisatie van het huishouden	336
4	Korte terugblik	339
15	<i>Modernisering en de stedelijke kwestie</i>	343
1	Sociologie en de stad	343
2	De ontwikkeling van de moderne stad	345
3	Empirisch onderzoek naar stedelijke problemen	350
4	De stad: symbool voor de moderne tijd	354
5	Desintegratie en sociale orde van de moderne stad	357
6	De nieuwe stadsociologie: stad en staat	365
7	Tot besluit	369

16	<i>Moderniteit en de stedelijke identiteit</i>	373
1	Stad en cultuur	373
2	Een stedelijke cultuur en levenswijze?	375
3	Paradoxen van stedelijkheid	381
4	Stedelijke identiteit: eenheid en verscheidenheid	388
17	<i>Cohesie, sociale ongelijkheid en identiteit in de moderne samenleving</i>	393
1	Opnieuw: het vraagstuk van de sociale cohesie	393
1.1	Samenhang bedreigd?	394
1.2	Sociologische benaderingen van het cohesievraagstuk	397
2	Opnieuw: het vraagstuk van de sociale ongelijkheid	400
2.1	Sociale ongelijkheid in verandering	401
2.2	Sociologische benaderingen van het ongelijkheidsvraagstuk	404
3	Opnieuw: het probleem van de identiteit	407
3.1	Collectieve en persoonlijke identiteit in beweging	408
3.2	Sociologische benaderingen van het identiteitsvraagstuk	411
4	Besluit	414
	DEEL 3: SOCIOLOGIE EN DE TOEKOMSTIGE SAMENLEVING	417
18	<i>Sociologie en de toekomstige samenleving</i>	419
1	Toekomstdenken in de sociologie	419
2	De prognose	420
2.1	De voorwaardelijke en de onvoorwaardelijke prognose	420
3	De historische toekomstmodellen	423
3.1	Het cyclische model	423
3.2	Het dialectische model	424
3.3	Het evolutionaire model	425
3.4	Kritiek op het stadiadenken	426
4	De utopie	427
4.1	De utopische roman	427
4.2	De utopie als voorwetenschappelijke manier van denken	428
4.3	De utopie als constructieve maatschappijkritiek	430
4.4	Modellen van utopisch realisme	431
5	Scenario's of maatschappijontwerpen	432
5.1	Wat is een scenario?	434
5.2	Functies en gebruik van scenario's	435
6	Empirisch onderzoek met betrekking tot de toekomst	436
6.1	Varianten van empirisch toekomstonderzoek	436
6.2	Het toekomstbeeld van het jaar 2000	438
6.3	De postmaterialistische maatschappij	441
6.4	Slot	445

19	<i>De komst van de post-maatschappijen</i>	447
1	Voorbij de moderne samenleving?	447
2	Visies op de toekomstige samenleving: een overzicht	448
3	De triomf van het Westen: het postcommunistische tijdperk	451
3.1	Het einde van de geschiedenis	452
3.2	Kritiek op Fukuyama	454
3.3	Het marxisme: nodiger dan ooit?	456
3.4	Postcommunisme als postmodernisme	457
3.5	Slotopmerkingen	458
20	<i>De toekomst vanuit onderbouwperspectief (1)</i>	461
1	‘Service compris’: de post-industriële samenleving	461
1.1	Het einde van schaarste en gebrek?	461
1.2	De nieuwe kenniselite	462
2	Eén wereld of geen wereld: de postnatiestaat	466
2.1	De natiestaat en de sociologische analyse	466
2.2	Wat is mondialisering?	467
2.3	Mondialisering als sociologisch vraagstuk	468
2.4	Scenario’s voor een wereldmaatschappij	472
2.5	Slot	477
21	<i>De toekomst vanuit onderbouwperspectief (2)</i>	479
1	De ecologische problematiek	479
2	De wereldmodellen uit de jaren zeventig	480
3	De nieuwe golf wereldmodellen	482
4	Het model van de duurzame samenleving	483
5	De risicomaatschappij	485
6	De WRR over ‘duurzame risico’s’	490
7	Samenvatting	493
22	<i>De toekomst vanuit bovenbouwperspectief</i>	495
1	De nieuwe ontdekkingsreis: de postseculiere cultuur	495
1.1	Modernisering en secularisatie	495
1.2	Reacties op het secularisatieproces	496
1.3	De nieuwe spiritualiteit en de Erlebnisgesellschaft	497
1.4	Modellen van religieuze gemeenschappen	501
1.5	Samenvatting	502
2	Laat honderd bloemen bloeien: het postmodernisme	503
2.1	Ontstaan en kenmerken van het postmodernisme	503
2.2	De postmoderne toestand en een postmoderne sociologie	505
2.3	De ‘actieve maatschappij’: van utopie naar antiutopie	508
2.4	Kritische kanttekeningen	510
2.5	Ter afsluiting	511

Epiloog: <i>Mondialisering en hoofdvragen uit de sociologie</i>	513
Glossarium	529
Literatuur	545
Index	559
Over de auteurs	573

Woord vooraf

Deze nieuwe inleiding in de sociologie is een product van het afstandsonderwijs zoals dat aan de Open universiteit geboden wordt, waarbij de ontwikkeling van eigen studiemateriaal een grote plaats inneemt. Het is niet de eerste keer dat binnen de Ou een dergelijke inleiding tot stand komt. Snel nadat de Ou van start ging, verscheen de cursus Inleiding in de sociologie, die door een auteursteam onder leiding van prof. dr. J. Berting en drs. K. Verrips-Roukens geschreven werd (1985). In overeenstemming met het toenmalige Ou-beleid werd gekozen voor de vorm van een cursusboek, dat in eerste instantie alleen voor Oucursisten bestemd was. Dat heeft ertoe geleid dat deze inleiding minder aandacht onder vakgenoten en niet-Ou-studenten gekregen heeft dan zij verdiende. Toen enige jaren geleden besloten werd deze cursus te vervangen door een nieuwe, werd tegelijkertijd besloten nu wel een formule te kiezen die een bredere verspreiding van de cursustekst mogelijk maakt. Het voorliggende boek is dus het tekstboek dat hoort bij de Ou-cursus Inleiding in de sociologie.

Daarmee wordt het aantal Nederlandstalige inleidingen in de sociologie opnieuw uitgebreid. Wellicht zullen sommigen zich afvragen of dat niet te veel van het goede is. Wij zijn echter van mening dat deze inleiding geen doublure van de bestaande inleidingen geworden is. Ten eerste hebben we voor een invalshoek gekozen die in andere inleidingen minder nadrukkelijk terug te vinden is. We willen de lezer laten kennismaken met de sociologie door te laten zien hoe sociologen hebben nagedacht en nadenken over de ontwikkeling van de moderne samenleving vanaf de industriële revolutie tot aan het begin van de 21ste eeuw. Het hoofdthema van dit boek is dus sociale verandering, meer in het bijzonder het proces van modernisering. Dat biedt de mogelijkheid om in te gaan op de opkomst van de sociologie (die immers nauw verbonden is met de ontwikkeling van de moderne samenleving) en aansluiting te zoeken bij ideeën van klassieke sociologen, die zelf getuige waren van de eerste fase van het moderniseringsproces en er het grootste deel van hun intellectuele arbeid aan gespendeerd hebben. Door het thema modernisering centraal te plaatsen, kunnen we echter ook ruime aandacht besteden aan veranderingen binnen bepaalde deelgebieden van de samenleving die in belangrijke mate het gezicht van de twintigste eeuw bepaald hebben, en tenslotte nader ingaan op sociologische analyses van de turbulente ontwikkelingen die de laatste decennia van deze eeuw kenmerken, en de daarop gebaseerde toekomstvisies.

Ten tweede verbinden wij deze schets van maatschappelijke veranderingen met de bespreking van drie hoofdvragen die in de sociologische reflectie op het moderniseringsproces steeds opnieuw terugkeren: het orde of cohesievraagstuk

(wat houdt de samenleving bijeen?), het ongelijkheidsvraagstuk (hoe worden schaarse, algemeen gewaardeerde zaken verdeeld?) en het identiteitsvraagstuk (op welke wijze beïnvloeden maatschappelijke veranderingen het zelfbeeld en zelfbesef van groepen en individuen?). Dat zijn hoofdvragen voor de sociologie, maar ook hoofdproblemen van de moderne samenlevingen zelf, die zich bij het zoeken naar oplossingen daarvoor vaak mede laten leiden door sociologische inzichten. In deze inleiding zullen de antwoorden van klassieke en hedendaagse sociologen op deze vragen aan de orde komen.

Van het begin af aan heeft ons een brede doelgroep voor ogen gestaan. In het Ou-onderwijs vormt deze inleiding een onderdeel van de opleidingen voor psychologen en onderwijskundigen. Daarom hebben wij geprobeerd een boek te schrijven dat niet alleen voor aspirant-sociologen geschikt is, maar ook voor studenten en docenten uit andere disciplines, zoals de economie, de psychologie en de politicologie en verder voor een ruimere kring belangstellenden die op de hoogte willen zijn van belangrijke, actuele maatschappelijke ontwikkelingen en een historisch-sociologische invalshoek niet schuwen. Dat heeft onder meer tot gevolg dat de 'vaktechnische' kanten van de sociologie relatief weinig aandacht krijgen. De lezer zal in dit boek geen beschouwingen aantreffen over methodologische uitgangspunten van de sociologie, c.q. bepaalde scholen daarbinnen. Evenmin zal een volledig beeld gegeven worden van de verscheidenheid aan theoretische benaderingen in de huidige sociologie, hoewel we het onderwerp niet helemaal zullen negeren. En hoewel in verschillende hoofdstukken ruim geput wordt uit de sociologische onderzoekstraditie, wordt evenmin ingegaan op methoden en technieken van onderzoek. Het boek is bedoeld als een eerste kennismaking met de sociologie. Als we iets kunnen overbrengen van de actualiteit van het sociologische denken en van de continuïteit en vitaliteit van de sociologische traditie zijn we in onze opzet geslaagd.

Als typisch product van de Ou is deze inleiding in de sociologie het resultaat van teamwerk. De lijst van mensen die bij de ontwikkeling ervan betrokken zijn, is lang. We danken iedereen voor de inzet en aangename samenwerking. De auteurs danken we voor de vaak prikkelende en stimulerende teksten en voor hun bereidheid deze teksten meermaals bij te stellen in het licht van het 'conceptueel kader' van de cursus. Frank Snijders en Bie Van de Kerckhove hebben in verschillende fasen van het ontwikkelingsproces zeer intensief meegewerkt en hebben een onmiskenbare stempel op het eindresultaat gedrukt. Kees Cruson heeft een aantal ideeën aangedragen voor het eerste deel van het boek, waarvan dankbaar gebruik is gemaakt. Verder gaat onze dank uit naar Marianne Jacobs, die de proeftoetsing van het studiemateriaal deskundig en voorspoedig heeft begeleid, naar John Schobre, die de bureauredactie voor zijn rekening nam, naar Ronald Gossieau die de illustraties verzamelde, en naar Albert Kampermann en Annette Bouwels-Hermens, die verantwoordelijk waren voor de produktietechnische aspecten van het project.

DEEL I

Modernisering en het ontstaan van de sociologie

I Sociologie en de moderne samenleving

Jacques van Hoof, Joris Van Ruysseveldt en Frank Sniijders

I SOCIOLOGIE: EERSTE KENNISMAKING

De lezer van dit boek heeft zich waarschijnlijk reeds een beeld gevormd van het vakgebied van de sociologie nog voor hij of zij aan deze inleiding begon. Hij of zij zal ongetwijfeld vermoeden dat sociologie iets te maken heeft met de wijze waarop mensen samenleven en met de problemen die menselijk samenleven meebrengt. Velen zullen de sociologie vooral kennen van de soms grootschalige sociale onderzoeken, bijvoorbeeld naar de verschillen in deelname van maatschappelijke groepen aan hoger onderwijs, naar ontwikkelingen in echtscheidingen of in seksueel risicogedrag bij schoolgaande jongeren, naar de woon- en arbeidsmarktsituatie van allochtonen in de grote steden of naar de houdbaarheid van de socialezorgarrangementen, zoals pensioenen en arbeidsongeschiktheidsregelingen. Anderen zijn misschien voor het eerst met het vakgebied in aanraking gekomen door het lezen van columns waarin sociologen hun visie op hedendaagse maatschappelijke trends of samenlevingsproblemen schetsen.

Het zal duidelijk zijn dat sociologen op velerlei terreinen actief zijn: arbeid en economie, onderwijs, sociale ongelijkheid, huwelijk en seksualiteit, grootste sociale samenlevingsproblemen, deelname aan de politieke besluitvorming, socialezekerheidsvraagstukken, de sociale samenhang in de multiculturele samenleving en dergelijke. Rond deze verschillende terreinen hebben zich overigens specialismen gevormd, zoals de arbeids- en organisatiesociologie, de gezinssociologie, de godsdienstsociologie, de cultuursociologie, de stadssociologie. Het zal ook duidelijk zijn dat sociologen op uiteenlopende wijzen met samenlevingsvraagstukken bezig zijn. Zij maken bijvoorbeeld gebruik van verschillende denkkaders, theorieën, benaderingswijzen en invalshoeken, waaromheen zich soms min of meer duidelijk herkenbare stromingen of scholen hebben gevormd. Tenslotte hanteren sociologen verschillende werkwijzen bij het bestuderen van samenlevingsvraagstukken. Veel sociologen doen dat vooral met behulp van het handwerk van het sociaal onderzoek, waarbij men nu eens gebruikmaakt van verfijnde kwantitatieve onderzoeksmethoden en -technieken, dan weer de voorkeur geeft aan onderzoek dat dichter bij de belevingswereld van de betrokken personen staat. Andere sociologen zien zichzelf vooral als voortzetter van een intellectuele traditie waarin sociologisch gefundeerd commentaar op maatschappelijke ontwikkelingen centraal staat.

Deze inleiding in de sociologie is niet bedoeld als een handboek waarin alle stromingen, scholen en werkvormen binnen de sociologie behandeld worden of een overzicht geboden wordt van de stand van zaken op de verschillende deel-terreinen. Het is wel de bedoeling een beeld van de sociologie als geheel te geven, waarbij we willen laten zien wat sociologen te vertellen hebben over de grote maatschappelijke veranderingen en over de fundamentele vraagstukken van onze samenleving. Daarbij besteden we niet alleen aandacht aan de ideeën van hedendaagse sociologen, maar ook aan die van enkele beroemde klassieke sociologen. We willen dit bereiken door twee invalshoeken met elkaar te combineren.

*Modernisering als
hoofdthema*

In de eerste plaats hebben we gekozen voor modernisering als hoofdthema voor deze inleiding. Daarmee maken we de maatschappelijke veranderingen die zich vanaf de industriële revolutie hebben voorgedaan en die tot de ontwikkeling van ons type samenleving hebben geleid, tot de kern van deze inleiding. Zoals uit het vervolg duidelijk zal worden, hebben de meeste vooraanstaande sociologen zich met dit maatschappelijke veranderingsproces beziggehouden. Het thema 'modernisering' leent zich dan ook goed als vertrekpunt om vele belangrijke inzichten uit het sociologische kennisrepertoire op een samenhangende wijze te introduceren.

We hanteren in dit boek nog een tweede invalshoek waarmee het sociologische kennisrepertoire op een meer samenhangende wijze gepresenteerd kan worden. Uitgangspunt daarbij is de vraag: wat bestuderen sociologen? In het algemeen kan daarop geantwoord worden dat sociologen samenlevingsvraagstukken bestuderen, dat wil zeggen: de wijze waarop mensen samenleven en de problemen die dat met zich brengt. Nu is het aantal problemen die als gevolg van het samenleven van mensen kunnen ontstaan, in principe onbeperkt. We hebben ten behoeve van deze inleiding echter drie vraagstukken of probleemvelden geselecteerd die de kern van elk menselijk samenleven raken en die daarom in de sociologie veel aandacht hebben gekregen. Ze laten toe, algemenere inzichten over onze samenlevingen te formuleren en worden daarom ook als hoofdvragen van de sociologie beschouwd. Deze hoofdvragen betreffen:

*Hoofdvragen van
de sociologie*

- 1 het orde- of cohesievraagstuk: wat houdt de samenleving bijeen? Hoe komt in de samenleving orde en samenhang tot stand?
- 2 het ongelijkheidsvraagstuk: hoe worden de schaarse, algemeen begeerde zaken en voorrechten in de samenleving verdeeld en welke gevolgen heeft dat voor de onderlinge verhoudingen tussen groepen in de samenleving?
- 3 het identiteitsvraagstuk: in hoeverre beïnvloeden maatschappelijke verhoudingen het zelfbeeld en het zelfbesef (de identiteit) van groepen en individuen in de samenleving?

Zoals uit het vervolg zal blijken, hebben de meeste sociologen zich bij het bestuderen van maatschappelijke verschijnselen op een of meer van deze hoofdvragen gericht. In inleidingen en handboeken krijgen zij doorgaans veel aandacht (zie bijvoorbeeld Laeyendecker, 1981; Ultee, Arts en Flap, 1992). We gaan nu eerst in op het begrip 'modernisering'. We komen daarna terug op de door ons geselecteerde hoofdvragen uit de sociologie.

2 MODERNISERING

Vanaf 1800 ontstonden door industrialisering grootschalige ondernemingen. Die concentreerden zich rond bestaande steden of in nieuwe industriesteden. Daar vonden de ondernemers de arbeiders die hun werkkraft wilden verkopen tegen een geldbedrag. Die arbeiders werden gerecrueteerd uit verschillende groepen: stedelijke armen, ambachtslieden die voorheen zelfstandig een vak uitoefenden maar de concurrentie met de nieuwe industriële bedrijven verloren hadden, kleine boeren die er niet in geslaagd waren technische vernieuwingen door te voeren die noodzakelijk waren voor de rentabiliteit van landbouwbedrijven, en landarbeiders die door deze mechanisering in de landbouw overbodig waren geworden. Het proces van industrialisering ging zo gepaard met het op gang komen van omvangrijke migratiestromen naar de stad. In Nederland trokken tussen 1840 en 1930 900.000 mensen van het platteland naar de stad. De massale trek naar de stad maakte dat traditionele samenlevingsverbanden, zoals de familie en de lokale dorpsgemeenschap, minder belangrijk werden in het dagelijks leven. Enerzijds ging de solidariteit verloren, waardoor in het verleden in tijd van nood hulp was verschaft. Anderzijds ontstond het idee dat individuele stijging in het leven mogelijk was. De industrie bood nieuwe kansen aan mensen die in het verleden in hun mogelijkheden beperkt waren door hun sociale herkomst. Immers, in de traditionele standensamenleving bepaalde herkomst en geboorte de stand waartoe men behoorde en dus iemands positie in de samenleving (Verrips-Roukens, 1985, blz. 58).

In de loop van de achttiende en negentiende eeuw zagen mensen de samenleving waarin ze leefden, zeer grondig veranderen. In het bovenstaande citaat zijn niet alle, maar wel enkele zeer belangrijke veranderingen en hun gevolgen voor mensen en samenleving aangegeven. Al deze veranderingen waren gezamenlijk zo fundamenteel dat men ging spreken van een overgang van de traditionele standensamenleving naar een nieuw samenlevingstype, namelijk het type dat wij nu de moderne samenleving noemen. Wijzelf zijn sterk met dit samenlevingstype vertrouwd, omdat we erin opgegroeid zijn. Voor de mensen die in de achttiende en negentiende eeuw getuige waren van de soms turbulente ontwikkelingen die met het ontstaan van deze moderne samenleving gepaard gingen, kende het samenleven echter een veel minder vanzelfsprekend, onzeker en vaak zorgwekkend karakter. Het zal dan ook geen verbazing wekken dat de grote negentiende-eeuwse intellectuelen, in het bijzonder mens- en maatschappijwetenschappers (waaronder sociologen), deze veranderingen trachtten te doorgronden, te beoordelen en zelfs (bij) te sturen (Van der Loo en Van Reijen, 1993).

*Nieuw
samenlevingstype*

Modernisering

Modernisering vormt het hoofdthema in dit leerboek. Het begrip modernisering verwijst in eerste instantie naar het geheel van samenhangende maatschappelijke veranderingen die vanaf de industriële revolutie hebben plaatsgevonden en die een overgang tot stand hebben gebracht van de traditionele standensamenleving naar de moderne samenleving. Daarbij springen sommige spectaculaire veranderingen het meest in het oog: uitvindingen als de stoommachine, de ontwikkeling van een grootschalige industrie, gesymboliseerd door het beeld van grote, grauwe en kille fabriekshallen met rokende schoorstenen, de groei

van steden tot plaatsen waar grote mensenmassa's geconcentreerd samenwonen met problemen als armoede en slechte woon- en levensomstandigheden tot gevolg, de ontwikkeling van de wetenschappen, in het bijzonder van de natuurwetenschappen met hun spectaculaire vindingen op terreinen als scheikunde, geneeskunde en fysica. Modernisering verwijst echter evenzeer naar trager voortschrijdende, minder zichtbare, maar daarom niet minder diepgaande veranderingen, zoals: het ontstaan van moderne staten met omvangrijke staatsbureaucratieën, min of meer homogene nationale culturen, min of meer democratische politieke instellingen en – later – allerhande sociale voorzieningen op het terrein van onderwijs, gezondheidszorg en sociale zekerheid; de geleidelijke terugdringing van de betekenis van godsdienst als een factor in het maatschappelijke leven; de opkomst van meer verzakelijkte, gecommercialiseerde relaties tussen mensen in samenhang met de ontwikkeling van de geld-economie en de wetenschap; het verwerven van meer individuele zelfstandigheid en keuzevrijheid tegenover de samenlevingsverbanden waarin men opereert. Al deze ontwikkelingen worden ook aangeduid met meer abstracte begrippen als staats- en natievorming, bureaucratisering, democratisering, secularisering, rationalisatie en individualisering.

Modernisering is dus in zekere zin een verzamelbegrip voor een groot aantal deels met elkaar verbonden veranderingsprocessen. Men zou zich terecht kunnen afvragen of het begrip op die wijze niet te breed wordt om bruikbaar te zijn voor de wetenschappelijke studie van de maatschappelijke transformatie die we zojuist geschetst hebben. Daarom zullen we hieronder het begrip nog wat nader preciseren. Daarmee belanden we onvermijdelijk in een langlopend debat, waarbij behalve sociologen ook andere sociale wetenschappers, historici en filosofen betrokken zijn. Er bestaan grote meningsverschillen over de juiste omschrijving van het begrip en over de mogelijke eenzijdige manier van denken over verandering die achter dit begrip schuilgaat. In kader 1.1 signaleren we enkele problemen die bij het gebruik van het moderniseringsbegrip opduiken.

Kader 1.1

Problemen met het moderniseringsbegrip

We hanteren het begrip modernisering niet zonder enige aarzeling als een kernbegrip in dit leerboek. Eén van de redenen voor deze aarzeling is de verscheidenheid aan betekenissen die het begrip oproept. Veel geciteerd in dit verband is het karakteristiek verschil tussen Charlie Chaplins film *Modern Times* en het tijdschrift van Jean-Paul Sartre *Les Temps Modernes* (Mommaas, 1993; Welsch, 1993). In Chaplins film verwijst 'modern' vooral naar de gerationaliseerde en gemechaniseerde productie, met het strakke productiviteitsregime van de lopende band. In *Les Temps Modernes* daarentegen staat 'modern' juist voor de geestelijke bevrijding van de mens en de vrije ontplooiing van het individu. Blijkbaar laat het begrip modernisering zich gebruiken voor zeer uiteenlopende, zelfs tegenstrijdige interpretaties van processen van maatschappelijke verandering.

Er is nog een andere reden waarom het begrip modernisering enig voorbehoud oproept, met name zijn (sterk ideologische) associatie met geloof in de vooruitgang. In het oudste en ongetwijfeld meest invloedrijke perspectief op modernisering wordt dit proces in de eerste plaats als een ideologische revolutie voorgesteld. De wortels hiervan vinden we terug bij de filosofen van de Verlichting. Modernisering is hier verbonden met het ontstaan van een seculiere maatschappijvisie, waarbij de traditionele sociale verbanden, de traditionele gewoonten en opvattingen plaats moesten maken voor de vooruitgang. Vooruitgang is het sleutelwoord waarmee maatschappelijke of politieke ontwikkeling op één lijn komt te staan met de triomf van de rede. Dat de producten van de rede c.q. van de wetenschap ook wel eens funeste maatschappelijke ontwikkelingen konden inluiden, werd niet tot de mogelijkheden gerekend. Belangrijk daarbij is verder dat in deze moderniteitsopvatting vooruitgang gezien werd als een endogeen proces. Modernisering is, met andere woorden, iets dat voortvloeit uit de aard of de natuur zelf van de (westerse) samenleving. We zien in deze moderniseringsopvatting dan ook vaak een evolutionistisch beeld van de geschiedenis, waarin verondersteld wordt dat elke samenleving door dezelfde moderniseringsmotor wordt aangedreven en dus ook dezelfde ontwikkelingsstadia zal doorlopen. Daarbij staat de ontwikkeling van leidende westerse samenlevingen (eerst Engeland, later de Verenigde Staten) model voor andere samenlevingen. De historische werkelijkheid is natuurlijk dat zulke veranderingen door mensenhand werden en worden gemaakt en dat de geschiedenis in andere tijden en op andere plaatsen zich volgens heel andere patronen kan voltrekken.

De erfenis van deze 'moderniseringsideologie' is altijd erg belangrijk geweest in de sociologie. Met name in de zogenoemde moderniseringsschool die in de jaren vijftig en zestig vooral in de Verenigde Staten furore maakte. De dichotomie traditioneel – modern gold daarin niet enkel voor de identificatie van historische ontwikkelingsstadia, maar werd in tal van analyses toegepast: zowel om de problematiek van de ontwikkelingslanden in het Zuiden te interpreteren als om inzicht te krijgen in de 'anomalieën' in de eigen ontwikkelde wereld. Bij dit laatste kan gedacht worden aan het onderzoek van de leefwijze op het platteland, de arbeiderscultuur, armoede. Plattelandsgemeenschappen, arbeidersculturen en armen werden voorgesteld als vormen van 'traditionalisme' waarbij de achterstand geïnterpreteerd werd als het gevolg van een zich nog niet (in voldoende mate) doorzetten van de modernisering. In de sociologie wordt deze moderniseringsvisie thans sterk bekritiseerd. Buiten de sociologie echter is deze opvatting over de ontwikkeling van de samenleving verre van verdreven en blijkt zij vaak prominent aanwezig in de publieke opinie, maar ook onderhuids of zelfs nauwelijks verborgen in de media of in het beleid van overheden en andere instanties.

2.1 *Modernisering in sociologisch perspectief*

We willen het begrip modernisering hier op twee manieren nader preciseren. Ten eerste zullen we aangeven wat wij onder een moderne samenleving verstaan, door enkele centrale kenmerken van dit samenlevingstype te benoemen (zie ook Hall en Gieben, 1992). Ten tweede bespreken we kort drie langetermijnprocessen die door vele sociologen als hoofddimensies van het moderniseringsproces worden beschouwd. Alvorens de kenmerken van de moderne samenleving en de hoofddimensies van het moderniseringsproces te noemen, gaan we in op de vraag: wat is sociologie? De opvatting die we daarover hebben, ligt namelijk mede ten grondslag aan onze kijk op modernisering.

Het is gebruikelijk om sociologie te omschrijven als de wetenschap die het samenleven van mensen in grotere of kleinere sociale verbanden bestudeert (zie bijvoorbeeld De Jager en Mok, 1993). Deze omschrijving is nog zeer algemeen, maar kan enigszins toegespitst worden door er – in navolging van Goudsblom – een aspect aan toe te voegen. Hij omschrijft sociologie als de studie van de manieren waarop mensen de problemen van het samenleven kunnen oplossen (Goudsblom, 1983, blz. 103). Goudsblom denkt daarbij echter niet in de eerste plaats aan zogenoemde ‘sociale problemen’: armoede, criminaliteit, machtsmisbruik, werkloosheid en andere wantoestanden die naar het oordeel van een meerderheid van de bevolking uit de wereld geholpen zouden moeten worden. Het gaat hem om enkele fundamentele vraagstukken die in elke samenleving geregeld moeten worden, wil er sprake zijn van normaal maatschappelijk verkeer. Vragen als: wie hoort bij wie, wie is de baas van wie, wie doet wat en wie krijgt wat? Bij hun pogingen om oplossingen voor deze vragen te vinden, ontwikkelen leden van de samenleving met elkaar bepaalde regels en bijpassende sociale arrangementen. Sociologen noemen die regels en bijpassende arrangementen instituties (zie kader 1.2). Voorbeelden zijn afspraken over het lidmaatschap van groepen en over de rechten en plichten van de groepsleden, organisatievormen en daarbij horende gezagsverhoudingen, een bepaald type arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen, ouderen en jongeren, personen die verschillende beroepen uitoefenen, en mechanismen voor de verdeling van schaarse en hooggewaardeerde goederen. Het ontwikkelen van regels en bijpassende arrangementen is een proces dat grotendeels spontaan verloopt, hoewel doorgaans machtige groepen in de samenleving erin slagen er hun stempel op te drukken. Zij doen dat bijvoorbeeld door bepaalde personen van het lidmaatschap van geprivilegieerde groepen uit te sluiten of door verdelingsmechanismen zo in te richten dat ze daarbij zelf in een gunstige uitgangssituatie verkeren.

Instituties

Kader 1.2

Institutie en institutionalisering

Uit eigen ervaring weten we dat het gedrag van mensen ten opzichte van elkaar een zekere regelmaat kent. Het patroonmatig karakter, de vanzelfsprekendheid of voorspelbaarheid van sociaal handelen blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat het contact tussen onbekenden (uit dezelfde cultuur) reeds bij een eerste ontmoeting doorgaans in tamelijk vaste banen verloopt. Er worden bepaalde grondregels gevolgd die meestal verwijzen naar een bepaald idee van hoffelijkheid. Niet alleen volgen we zelf deze regels, maar we verwachten dat anderen dat ook doen en vaak zullen we hen erop wijzen als zij van de regels afwijken. De voorspelbaarheid van het gedrag die daarvan het gevolg is, is een voorwaarde voor zinvolle interactie. Met de vaststelling dat interacties tussen mensen vaak een geregeld of patroonmatig verloop kennen (ook al hebben ze elkaar nooit ontmoet en willen ze misschien zelfs geen frequent en intensief contact), komen we terecht bij een sociologisch begrip dat het 'ordelijk' karakter van het sociale leven tot uitdrukking brengt: institutie. Onder een institutie verstaan we een complex van geschreven en ongeschreven regels die het gedrag van mensen en hun onderlinge relaties rond een bepaald facet van het sociale leven reguleren. Het huwelijk noemen we een institutie, omdat het om een complex van regels gaat die de verhoudingen tussen huwelijkspartners en tussen hen en hun nageslacht ordenen. Maar ook het arbeidscontract in het economische leven, de codes rond *fair play* bij de sportbeoefening of de geschreven en ongeschreven regels met betrekking tot taalgebruik en -beheersing (variërend van de in het 'groene boekje' vastgelegde spellingsregels tot de modellen van literair vakmanschap die in de literatuurkritiek worden gehanteerd) kan men instituties noemen.

Het proces waarbij zulke regels ontstaan en hun neerslag vinden in standaardgedrag patronen, noemen we institutionalisering. Een voorbeeld van zo'n proces bespreken we in hoofdstuk 10, waar de institutionalisering van de verhoudingen tussen werkgevers en werknemers in de loop van deze eeuw besproken wordt. Het arbeidsbestel vormt in onze samenleving een van de facetten van het sociale leven die sterk geïnstitutionaliseerd zijn. Zoals het woordje bestel al suggereert: posities en rollen van werkgever en werknemer en van hun belangenorganisaties zijn nauwkeurig afgebakend, het gedrag is in sterke mate aan regels gebonden. Voor andere domeinen geldt dat minder: zo wordt in de sfeer van de vrije tijd veel meer ruimte gegund aan de eigen inzichten en wensen van de individuen. We spreken dan ook niet over een vrijetijdsbestel!

*Modernisering
vanuit sociologisch
perspectief*

Op grond van bovenstaande opvattingen kan modernisering vanuit sociologisch perspectief beschouwd worden als het maatschappelijk veranderingsproces waarbij de instituties tot stand zijn gekomen die kenmerkend zijn voor de moderne samenleving (zie ook Giddens, 1993, blz. 651). Deze instituties geven de moderne samenleving haar eigen karakter, ter onderscheiding van het samenleven in de voormoderne standensamenleving of in andere, bijvoorbeeld niet-westerse, samenlevingsverbanden. Zij zijn te beschouwen als de uitkomst van politieke, economische, sociale en culturele veranderingsprocessen. We denken daarbij in eerste instantie aan:

- 1 de opkomst van de nationale staten (kader 1.3) en de nieuwe sociale en politieke instellingen die de verhouding tussen staat en burger reguleren, zoals de parlementaire democratie, de moderne staatsbureaucratie en de sociale voorzieningen, kenmerkend voor de verzorgingsstaat;
- 2 de opkomst van een markteconomie, gebaseerd op geld en het streven naar kapitaalsaccumulatie, die de grondslag vormt voor de ontwikkeling van een industrieel productiesysteem en een arbeidsbestel waarin loonarbeid centraal staat;
- 3 de verbreiding van een verstedelijkt samenlevingspatroon, gekenmerkt door een grote sociale dichtheid en heterogeniteit, partiële sociale relaties waarin men elkaar slechts in een specifieke hoedanigheid ontmoet, en een scheiding tussen een publieke en een private sfeer;
- 4 de afbrokkeling van het traditionele religieuze wereldbeeld en daarop gebaseerde instellingen, en de opkomst van een seculiere cultuur met een prominente plaats voor de moderne wetenschap.

Kader 1.3

Modernisering en het begrip samenleving

We zijn er ons nauwelijks van bewust, maar zelfs ons hedendaags begrip van de samenleving hangt nauw samen met het moderniseringsproces. Immers, onder de samenleving verstaan we doorgaans de Nederlandse of de Belgische, Duitse, Britse enz. samenleving. Het klinkt ons veel minder vertrouwd en logisch in de oren wanneer we zouden spreken over de Amsterdamse of Utrechtse samenleving. En wie het zou wagen te spreken over een Limburgse, Zeelandse of Drentse samenleving, krijgt waarschijnlijk het verwijt van provincialisme naar het hoofd geslingerd. Dat komt omdat mensen die in Amsterdam en Utrecht, of in Limburg, Zeeland en Drente leven, ondanks de geografische afstand, op talloze manieren onderling met elkaar verbonden en van elkaar afhankelijk zijn; ze zijn elk op zich nog nauwelijks als zelfstandige eenheden, als duidelijk af te bakenen 'samenlevingen' te beschouwen. De Nederlandse samenleving is daarentegen (nog) wel als een eenheid met een eigen identiteit en een grote mate van zelfstandigheid ten aanzien van 'het buitenland' op te vatten. De burgers van de Nederlandse staat zijn sterker met elkaar verbonden dan dat ze verbonden zijn (of zich verbonden voelen) met de burgers van andere staten. De Nederlandse samenleving kenmerkt zich door een eigen, specifieke geschiedenis en cultuur, en door ei-

gen politieke en sociaal-economische instellingen. Op al deze punten bestaat een min of meer aanzienlijk onderscheid met de omliggende landen, en zeker met de landen die niet tot de westerse wereld behoren. In ons hedendaags denken verwijst het begrip samenleving dus naar de banden tussen de burgers binnen de grenzen van een staat, waarbij de staat als het juridisch-organisatorisch kader van die samenleving wordt gezien (Van Dijk, 1994, blz. 12). Dat de samenleving samenvalt met de grenzen van de natiestaat, is echter het resultaat van het moderniseringsproces, meer bepaald van processen van staats- en natievorming, die in de richting gingen van toenemende integratie en centralisatie. In hoofdstuk 9 gaan we uitgebreid in op het proces van staatsvorming.

Macrosociologisch perspectief

Modernisering verwijst in de eerste plaats naar langetermijn-veranderingsprocessen die zich op het niveau van de samenleving als geheel afspelen. Daarmee wordt het macrosociologisch perspectief op de voorgrond geplaatst. Nu kan daardoor de indruk ontstaan dat de instituties van de moderne samenleving zich op een grote afstand van de persoonlijke leefwereld bevinden en dat ze ons dagelijkse bestaan, ons handelen, voelen en denken niet raken of beïnvloeden. De behandelde macrosociale veranderingen hebben echter wel degelijk gevolgen voor de persoonlijke leefwereld. In het citaat aan het begin van paragraaf 2 wordt bijvoorbeeld gewezen op de gevolgen van industrialisering en verstedelijking voor de solidariteitsverbanden tussen mensen en hun kansen op individuele stijging in de samenleving. Macrosociale veranderingen en de microwereld van mensen zijn sterk op elkaar betrokken, zo zullen we in de paragrafen 4 en 5 nog nader toelichten. Maar we gaan nu eerst in op de hoofddimensies van het moderniseringsproces. Deze verwijzen naar de langetermijnprocessen die volgens vele sociologen behoren tot de kern van het moderniseringsproces (Crook, Pakulski en Waters, 1992).

2.2 Hoofddimensies van het moderniseringsproces: differentiatie, commodificatie en rationalisatie

Geconfronteerd met de vele, vaak ingrijpende ontwikkelingen die onder meer in het kielzog van de Franse Revolutie en de industriële omwenteling plaatsvonden, hebben negentiende-eeuwse denkers gepoogd de onderliggende principes achter het complexe geheel van maatschappelijke veranderingen te identificeren (Van der Loo en Van Reijen, 1993). Zij wilden de kern van het moderniseringsproces doorgronden (en sommigen wilden dat proces vanuit een sterk vooruitgangsgeloof ook sturen). Onder deze denkers waren ook de eerste sociologen. Men kan zelfs stellen dat de sociologie haar belangrijkste ontstaans- en voedingsbodem heeft gevonden in het denken over modernisering.

Sociologen hebben daarmee van meet af aan langetermijnveranderingen in de samenleving bestudeerd. Ze hebben het moderniseringsproces op meerdere, uiteenlopende wijzen aangeduid en geïnterpreteerd, soms als een proces van

differentiatie, dan weer als een proces van commodificatie, of als een proces van rationalisatie. Wij beschouwen deze verschillende interpretaties niet als alternatieve, elkaar uitsluitende verklaringen, maar als meerdere, evenwaardige en aanvullende invalshoeken bij de studie van het moderniseringsproces. In de volgende hoofdstukken besteden we ruim aandacht aan de genoemde langetermijnprocessen van sociale verandering. Hier geven we kort aan wat we verstaan onder differentiatie, commodificatie en rationalisatie.

Differentiatie

Differentiatie heeft betrekking op de splitsing van een oorspronkelijk homogeen geheel in delen met een eigen karakter en samenstelling en met een eigen functie ten opzichte van dat geheel. Die splitsing of afscheiding kan zowel personen en groepen als, meer abstract, instituties en structuren betreffen. Wanneer personen en groepen in toenemende mate specifieke taken en functies toegewezen krijgen, noemt men deze vorm van differentiatie ook wel taakdifferentiatie. De arbeidsverdeling kan als prototype van dit proces worden beschouwd. Zo ontstonden geleidelijk aan in de Middeleeuwen gespecialiseerde vaklieden uit de onvrijen die door de bevolkingsdruk niet meer door landbouw in hun levensonderhoud konden voorzien en die zich daarom toedegen op ambachtelijke producten die ze verkochten aan mensen die daarvoor betaalden in natura of in geld. Zaken als kleding, huisraad en landbouwgereedschap die eerst op de boerenhoeven vervaardigd waren, werden voortaan aangekocht van gespecialiseerde vaklieden.

Taakdifferentiatie

Systeem-differentiatie

Een tweede vorm van differentiatie is systeemdifferentiatie. Die ontstaat als functies die voorheen binnen een samenlevingsverband werden gecombineerd, zich gaan verzelfstandigen en aan aparte sociale structuren (organisaties en instellingen) worden gekoppeld. Zo werden in de voormoderne familie meerdere functies verricht: het opvoeden en verzorgen van kinderen, het vervaardigen van goederen en levensmiddelen voor eigen levensonderhoud, het bieden van zorg en steun aan zieke, gebrekkige of oude gezinsleden en dergelijke. Thans wordt het merendeel van deze functies niet langer in familieverband verricht. Er zijn aparte organisaties en instellingen voor gekomen, zoals scholen, bedrijven, ziekenhuizen, bejaardentehuizen en dergelijke.

Commodificatie

Modernisering wordt in de sociologische traditie ook verbonden met het proces van commodificatie. Daarmee wordt bedoeld op het feit dat allerlei menselijke activiteiten en de resultaten daarvan veel meer dan vroeger worden afgemeten aan het geld dat ze opbrengen. In de terminologie van Marx, die het begrip introduceerde: ze worden teruggebracht tot 'waren' die op de markt verhandeld kunnen worden. De intrinsieke waarde van een gebruiksvoorwerp, van menselijk dienstbetoon, van menselijke kunstuitingen, wordt steeds meer ondergeschikt gemaakt aan de in geld uitgedrukte ruilwaarde. Dit proces hangt dus nauw samen met de steeds grotere werkingskracht van markten en met de steeds toenemende rol van het geld. Veranderingen op het vlak van de menselijke arbeid vormen een goed voorbeeld van het proces van commodificatie. In de loop

Waren, markten en geld

van de modernisering is menselijke arbeid steeds meer teruggebracht tot koopwaar, die op een aparte markt, de arbeidsmarkt, gevraagd en aangeboden wordt. Arbeid – die voorheen ten behoeve van een heerser, of zelfstandig in familieverband of in het verband van de gilden werd verricht – wordt loonarbeid, dat wil zeggen: arbeid in ruil voor een loon en in ondergeschikt verband ten aanzien van een werkgever.

Rationalisatie

Rationalisatie tenslotte vormt een derde hoofddimensie van modernisering. Deze invalshoek werd met name door Weber en Simmel gehanteerd. Het begrip duidt op het ordenen en systematiseren van de werkelijkheid met de bedoeling haar voorspelbaar en beheersbaar te maken. Rationalisatie impliceert dat ons denken en handelen steeds meer onderworpen is aan berekening, beredenering en beheersing (Van der Loo en Van Reijen, 1993, blz. 31). Toegepast op het proces van modernisering, betekent dit dat men in de loop van de tijd steeds meer op de rede, het verstand, gaat vertrouwen in plaats van op traditie of dogma's. Men gelooft niet langer in geheimzinnige, onberekenbare machten die invloed uitoefenen op het handelen van de natuur en de omringende mensen. Het geloof in magische krachten of het ingrijpen van hogere machten verdwijnt. Het proces van rationalisatie gaat hand in hand met het proces van secularisering. Dit houdt in dat het belang van religieuze factoren voor het maatschappelijk leven vermindert. De religie doordrong het maatschappelijk leven in de standensamenleving. Het was gebruikelijk te denken over de samenleving als een door God ingestelde, dus juiste orde.

Secularisering

Een goed voorbeeld van het proces van rationalisatie vormt de opkomst van de moderne wetenschappen (ook van de sociologie). De voormoderne wetenschap was in hoofdzaak gericht op het bevestigen van de kerkelijke dogma's. Maar daar komt vanaf de achttiende eeuw verandering in. In de plaats van het traditionele, religieus geïnspireerde wereldbeeld kwam een sterk geloof dat de moderne wetenschap de wetmatigheden die natuur, samenleving en mens beheersen, zou kunnen doorgronden. Zo wordt in de loop van de modernisering de samenleving 'ontdekt' als bron van eigen problemen en zo steeds meer tot voorwerp gemaakt van wetenschappelijke studie en beredeneerd ingrijpen.

Moderne wetenschap

2.3 *Modernisering en de toekomst van de moderne samenleving*

De sociologische studie van maatschappelijke veranderingen vanaf de industriële revolutie vormt het hoofdthema van dit boek. In het eerste deel ligt de klemtoon op het maatschappelijke veranderingsproces in de loop van de negentiende eeuw, in het tweede deel op maatschappelijke veranderingen in de loop van de twintigste eeuw. We beperken ons in dit boek echter niet tot de maatschappelijke veranderingen die achter ons liggen. We gaan ook in op de vraag wat sociologen thans over samenlevingsvraagstukken en over de toekomst van onze samenleving te zeggen hebben. Het derde deel van dit boek is geheel daaraan gewijd. Immers, de hedendaagse samenleving is op haar beurt volop in verandering. We merken dat onder meer aan de soms turbulente ontwikkelingen die

plaatsgrijpen in de instituties waarvan we hierboven stelden dat ze karakteristiek zijn voor de moderne samenleving. Steeds meer worden trends en veranderingen gesignaleerd (en soms gepropageerd) die min of meer afwijken van het moderniseringsproces: de nationale staat verliest als gevolg van internationalisering aan soevereiniteit, de verzorgingsstaat vertoont ernstige crisisverschijnselen en lijkt grondig verbouwd te gaan worden, de grootstad lijkt haar functie als centrum van de maatschappelijke dynamiek verloren te hebben, de mondialisering van de economie heeft verregaande gevolgen voor de plaats van de arbeid in onze samenleving en voor de naoorlogse sociaal-economische instituties, er groeit een algemener besef van de schaduwzijden van de wetenschappelijke en technologische vooruitgang.

Het is moeilijk de betekenis en de richting van deze hedendaagse veranderingen goed in te schatten. Toch zijn sommige sociologen van mening dat de hedendaagse veranderingen zo fundamenteel van aard zijn dat ze ons op de weg voeren naar een nieuw type samenleving. Bepaalde sociologen hebben dat nieuwe type al een naam toebedacht: de postmoderne samenleving. Daarmee neemt de relevantie van het bestuderen van moderniseringsprocessen alleen maar toe. De studie van hedendaagse maatschappelijke veranderingen en hun gevolgen voor de toekomstige samenleving vereist immers een gedegen kennis van het maatschappelijk veranderingsproces dat tot het type van de moderne samenleving heeft geleid. Want zoals de moderne samenleving als een onderscheiden, bijzonder type kon worden 'ontdekt' door haar te plaatsen tegenover de standensamenleving, zo ook vereist de studie van de toekomstige (postmoderne?) samenleving grondige kennis van de moderne samenleving en haar historische achtergronden.

*Postmoderne
samenleving*

3 SOCIOLOGIE, SAMENLEVINGSPROBLEMEN EN HOOFDVRAGEN

We pikken in deze paragraaf een vraag op die we reeds eerder stelden: wat is sociologie? Voor deze schijnbaar eenvoudige vraag kunnen moeilijke, complexe en abstracte antwoorden bedacht worden. Dergelijke antwoorden zijn ook bedacht, maar we besparen ze de lezer, omdat wij hier in de eerste plaats een terreinverkenning van het vakgebied van de sociologie beogen. Een goede ingang voor een terreinverkenning van het vakgebied is de eerder aangehaalde definitie van Goudsblom: sociologie is de studie van de wijze waarop mensen de problemen van hun samenleven kunnen oplossen. Zoals gezegd, gaat het daarbij niet in de eerste plaats om zogenoemde sociale problemen als armoede of criminaliteit. Het gaat om enkele fundamentele vraagstukken die in elke samenleving geregeld moeten worden, wil er sprake zijn van normaal maatschappelijk verkeer.

*Samenlevings-
vraagstukken*

Aan een dergelijke opvatting over sociologie ligt een zekere pretentie ten grondslag met betrekking tot haar maatschappelijke rol. Impliciet zit de gedachte erin verweven dat sociologische kennis behulpzaam kan en moet zijn bij het vinden van bevredigende oplossingen voor fundamentele samenlevingsvraagstukken. Door deze ook als centrale vragen van de sociologie te nemen en theorievorming en onderzoek daarop te richten, kunnen inzichten worden verworven waarmee mensen hun voordeel kunnen doen. We zien dan ook dat de hoofdvragen van de sociologie een duidelijke verwantschap met deze samenlevingsproblemen vertonen en dan vooral met de wijze waarop deze problemen in de moderne westerse samenleving voor het voetlicht treden. In de volgende paragrafen zullen wij de eerdergenoemde hoofdvragen in deze geest verder uitwerken. We geven ze eerst nog eens kort aan:

Hoofdvragen van de sociologie

- het orde- of cohesievraagstuk: wat houdt de samenleving bijeen? Hoe komt in de samenleving orde en samenhang tot stand?
- het ongelijkheidsvraagstuk: hoe worden de schaarse, algemeen begeerde zaken en voorrechten in de samenleving verdeeld en welke gevolgen heeft dat voor de onderlinge verhoudingen tussen groepen in de samenleving?
- het identiteitsvraagstuk: in hoeverre beïnvloeden maatschappelijke verhoudingen het zelfbeeld en het zelfbesef (de identiteit) van groepen en individuen in de samenleving?

Het is niet moeilijk in te zien dat de genoemde hoofdvragen corresponderen met problemen die in elk samenlevingsverband een belangrijke rol spelen, niet alleen in de samenleving als geheel, maar ook in kleinschalige verbanden, zoals groepen en organisaties. In elk samenlevingsverband staan de leden voor de opgave de onderlinge relaties vreedzaam en geordend te laten verlopen, en rijzen er vragen met betrekking tot de onderlinge solidariteit: wie hoort erbij, wie hoort er niet bij en wat is men elkaar verschuldigd op grond van het lidmaatschap van het samenlevingsverband? In elk samenlevingsverband, groot of klein, wordt men geconfronteerd met het feit dat de verdeling van als waardevol beschouwde materiële en immateriële zaken voorwerp van wedijver en rivaliteit vormt, en staat men voor de opgave een situatie te bereiken die althans voor een groot deel van de leden acceptabel is. En in elk samenlevingsverband rijst de vraag wat precies het eigene van de groep of samenleving vormt en hoe men zich op grond van dergelijke zelfbeelden van andere samenlevingsverbanden onderscheidt. Wij geven nu eerst een voorbeeld van een kleinschalig samenlevingsverband met behulp waarvan de hoofdvragen nader geïllustreerd worden (zie kader 1.4). Tegelijkertijd grijpen we dit voorbeeld aan om enkele sociologische groundbegrippen – zoals sociale structuur, cultuur of macht – te introduceren. Vervolgens keren we terug naar het niveau van de samenleving als geheel en brengen de hoofdvragen in verband met de opkomst van de moderne westerse samenleving.

Kader 1.4

De Amsterdamse brommerkoeriers

De brommerkoerier zegt sorry en peest door
(door: Peter Bekkers)

De Amsterdamse brommerkoeriers zijn jongens van achttien tot tweeëntwintig jaar (een enkeling is ouder) die ervan houden in volle vaart op de Honda MT 50 cc door het verkeer te racen. De MT volgde jaren geleden de Peugeot 103 op. Hij is wendbaar, licht, snel en fel. De meeste koeriers beginnen op hun zestiende als pizzakoerier en rollen vanzelf in het wereldje. Het is gevaarlijk en simpel werk en je hebt er, behalve een flinke dosis lef, behendigheid en doodsverachting, al je concentratie voor nodig. 's Morgens om negen uur stap je meteen uit bed op de brommer, om één uur neem je drie kwartier pauze en dan ga je door tot zes uur. Een koerier rijdt gemiddeld honderdzesentwintig, honderdzeventig kilometer per dag. Ongelukken horen erbij, zeggen ze: 'Elke koerier stapt 's morgens op de brommer in de hoop dat het goed gaat. Maar soms gaat het niet goed en dan worden die gasten van de ambulance gebeld. Dat zijn echt gabbers. Ze zeiken nooit. Ze spalken gewoon je arm of je been. 'Plankgas is eigenlijk iets te hard in het drukke Amsterdamse verkeer', erkent de oudste en meest ervaren koerier: 'Je hebt elke dag wel een bijna-ongeluk en tenminste één keer in de maand een noodstop met slippende banden. Toch breken er maar weinig hun botten en zijn er in twintig jaar maar twee doden gevallen. Ik hou het er maar op dat we allemaal schijtmazzel hebben in het verkeer.' Sommigen zijn superbehendig. 'Deze man hier,' zegt hij over een koerier die net komt aanrijden op het plein, 'maakt een *wheely* van hier tot het Concertgebouw, dat is rijden op je achterwiel met het voorwiel in de lucht. Niemand houdt het zo lang vol als de *wheely-king*. Hij draagt alleen maar een T-shirtje, dat is een teken van zelfvertrouwen.'

Tussen de ritjes door, in de pauze en aan het einde van de werkdag rusten ze even uit op het Museumplein, waar altijd wel een paar *sfeergroupies* hun plek warmhouden. Ze komen er bijna allemaal, behalve de koeriers van de Swift, want 'die zijn netjes'. 'Eigenlijk stonden we bij het Rijksmuseum, maar toen de *half-pipe* kwam zijn we bij de *skaters* gaan staan.' Goede vrienden zijn ze niet van elkaar, de koeriers en de *skaters*, ook geen vijanden trouwens. Soms wisselen ze wel eens een woordje, maar niet te vaak en niet te veel. Wat moet je ook zeggen? 'Zij zijn *skaters* en wij zijn koeriers.' Elke vrijdagavond om zes uur is het feest. 'Beetje gekkenhuis, soms. *Stickies*, *house*, een biertje, een pilletje, beetje kijken, beetje praten, niks bijzonders.' Het is een vriendenclub – een *gang* zeggen sommigen. Meestal overleggen ze op vrijdag wat ze in het weekeinde gaan doen. Een *houseparty*, een verjaardagsfeest bij iemand thuis, een *nightmare* in de *funfactory* in Zaandam, beetje zuipen en *McNuggets* eten in de Kennemerduinen. Veel ex-koeriers komen nog elke dag op het Museumplein, verslingerd aan de lome, quasi-Afrikaanse dorpspleinsfeer die er 's morgens hangt. '*Muswabi*'. '*Muswaikibusu*'. Niemand weet wat die woorden betekenen, waar ze vandaan komen of hoe je ze schrijft ('zie maar'),

maar de koeriers zeggen het om de haverklap tegen elkaar. Als ze iets grappig vinden of niet grappig, lekker of vies, slap of sterk, mooi of lelijk, bij wijze van groet, van vloek, van compliment of schouderophalen. Over de verbouwing van het Museumplein maken ze zich ondertussen geen zorgen. 'We binden ons gewoon met kettingen aan de bomen vast. Er moet een plek voor ons blijven hier.'

Horzels zijn het in de ogen van de burger. Tuig. De media hebben er, zeggen ze, flink aan meegeholpen om ze een slechte naam te bezorgen en daarom blijven ze liever anoniem. 'De koeriers zijn vogelvrij verklaard en daarom houden we ons gesloten. Dus liever geen namen. Vanwege de vijandigheid van de bevolking hebben sommige koeriers een stuk hout bij zich om van zich af te slaan als het nodig is. 'Er zitten agressieve koeriers bij, die beuken je helemaal weg als je ze voor de wielen rijdt en geen sorry zegt. Je moet sorry zeggen. Want kijk, alle jongens van onze leeftijd scheuren op brommers. Alleen wij hebben het stigma gekregen.'

Het brommerkoerieren begon rond 1972 als Amsterdamse variant op de Amerikaanse en Engelse koerier. Het was een vrij beroep, er was grote werkeloosheid, dus je kon zo aan de slag. 'De basis was de reclamewereld,' zegt Bouwhuis. 'Amsterdam was en is de reclamestad, vandaar dat het koerieren in andere steden nooit zo'n grote vlucht heeft genomen.' Hoewel er in de loop der jaren tal van andere bedrijfstakken zijn bijgekomen, is de hectische, immer in tijdnood verkerende reclamewereld nog altijd de grootste afnemer. Vóór de komst van de koeriers werd het *last minute*-werk gedaan door jongste bediendes, maar die waren te netjes, te traag en te duur. Bovendien kun je ze niet in de gaten houden als ze eenmaal de deur uit zijn, terwijl de koeriers onderweg voortdurend per mobilofoon geklokt worden door de planning. 'De komst van de supersnelle koeriers betekende bij veel bedrijven dan ook het einde van de jongste bediende,' zegt Bouwhuis. Op hun beurt worden de koeriers nu in hun voortbestaan bedreigd door een nóg snellere concurrent: ISDN (*Integrated Services Digital Network*), een nieuwe digitale infrastructuur die het mogelijk maakt grafisch en fotografisch werk zonder noemenswaardig verlies van kwaliteit per computer naar de andere kant van de stad te versturen, in plaats van per koerier. Dat maakt de brommerkoerier overbodig. Bouwhuis: 'Een paar zullen er wel overblijven, maar als groep, als gang, is het binnenkort waarschijnlijk met ze gedaan. De fax overleefden ze. De fietskoerier, de autokoerier, de verbouwing van het plein – ook dat zouden ze nog wel overleefd hebben, Maar ISDN overleven ze niet. De tijd van de brommerkoerier is voorbij.'

(uit: De Volkskrant van 26 augustus 1995)

4 COHESIE, IDENTITEIT, ONGELIJKHEID EN DE AMSTERDAMSE BROMMERKOERIERS

De Amsterdamse brommerkoeriers zijn jongens tussen 18 en 22 jaar die spoedpost of reclaimedrukwerk bezorgen. Zij vormen een duidelijk herkenbare microwereld die toch allerlei banden met de macrowereld heeft en ook niet los van deze bredere samenlevingsverbanden kan bestaan. Zo is haar ontstaan en voortbestaan nauw verbonden met macrosociale ontwikkelingen, zoals een ver doorgevoerde mate van arbeidsdeling, veranderingen in de moderne economie en de ontwikkeling van moderne transport- en communicatietechnologie. Het wereldje van de brommerkoeriers is niet bewust en vooraf door mensen gepland of ontworpen. Het is ontstaan omdat bedrijven in de moderne stedelijke economie hun producten snel aan klanten willen leveren (just-in-time-levering binnen het uur), omdat in technologisch opzicht bromfietsen zich bij uitstek lenen tot spoedleveringen in het drukke en oververzadigde stadsverkeer, en omdat een aantal jongeren bereid waren tegen een bepaalde vergoeding deze economische taak voor hun rekening te nemen. Uit kader 1.4 blijkt echter dat de brommerkoeriers niet uitsluitend als een economisch fenomeen te beschouwen zijn. Ze hebben zich al heel snel na hun ontstaan ontwikkeld tot een hecht samenlevingsverband waarvan de bestaansreden zich ver buiten de werksfeer uitstrekt. Kunnen we nu de door ons geselecteerde hoofdvragen toepassen op een kleinschalig samenlevingsverband als dat van de Amsterdamse brommerkoeriers? Hoe komt in hun groep orde en samenhang tot stand? Is er sprake van een soort collectief zelfbewustzijn in deze groep, waarmee de individuele leden zichzelf identificeren? Is er ook in hun wereld en in hun verhouding tot de buitenwereld sprake van sociale ongelijkheid?

4.1 *Sociale cohesie en structuur*

Uit de beschrijving van het samenleven van de brommerkoeriers spreekt duidelijk dat in dit gezelschap van werkende jongeren, niettegenstaande het feit dat zij in hun eentje hun werk verrichten, hechte banden bestaan. Ze vormen een 'apart' wereldje waarin de onderlinge relaties via tamelijk vaste patronen verlopen en waar eigen regels (weliswaar ongeschreven) van toepassing zijn. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat er uitgesproken ideeën bestaan over wie er wél en niet bijhoren. De groep bestaat uit brommerkoeriers, enkele ex-brommerkoeriers en de vrouwelijke aanhang (alhoewel die eerder een marginale positie inneemt). Maar de koeriers van Swift horen er duidelijk niet bij, want die zijn te netjes, en ook de skaters staan erbuiten, alhoewel ze een stukje territorium met de brommerkoeriers delen. De hechtheid van de onderlinge banden blijkt uit het bestaan van gewoonten die zich kennelijk in de loop der tijd ontwikkeld hebben, doch nu voor nieuwkomers als een gegeven gelden waaraan ze zich moeten conformeren. Het werk is uiteraard van groot belang: de koeriers helpen elkaar, bijvoorbeeld door het doorspelen van tips over sluiptwegen, opgebroken straten en politiecontroles, of door het helpen opvoeren van de motor.

Maar de contacten reiken verder dan het werk alleen. Ze zien elkaar regelmatig 's avonds en in het weekeinde om gezamenlijk allerlei activiteiten te ondernemen. De sterke onderlinge band wordt verder gevoed door de als zeer negatief ervaren houding van de buitenwereld. Met de overige weggebruikers verkeren de brommerkoeriers 'in staat van oorlog' en de politie wordt uitdrukkelijk als vijand gezien (snelheidsovertredingen, controles op illegaal opgevoerde brommers). Een uitzondering wordt gemaakt voor die 'gasten van de ambulance'. Die doen gewoon hun werk en zeuren niet als er weer eens een koerier van de straat geraapt moet worden.

Sociale structuur

Zoals gezegd, verlopen de relaties tussen de brommerkoeriers volgens betrekkelijk vaste en duurzame patronen. Sociologen zeggen dan dat deze relaties een bepaalde structuur bezitten. Sociale structuur is een sociologisch kernbegrip. Het kan worden omschreven als de betrekkelijk duurzame en geordende relaties tussen de onderdelen van een samenlevingsverband (personen, groepen, organisaties, partijen, instituties), waardoor deze als het ware aan elkaar gebonden zijn tot één samenlevingsverband. Vaak wordt gezegd dat een sociale structuur is opgebouwd uit sociale posities en rollen. Een sociale positie moet daarbij begrepen worden als de plaats die iemand inneemt in een veld van sociale interacties. Zo is iemand bijvoorbeeld buschauffeur (hetgeen slaat op zijn positie in het economische leven), echtgenoot (zijn positie in het geheel van familierelaties) en/of lid van een voetbalclub (zijn positie in verenigingsverband). Bij elk van die sociale posities horen bepaalde gedragswijzen, kenmerken of kwaliteiten die de samenleving aan de drager van een positie toekent. Een buschauffeur wordt geacht dingen te doen zoals klantvriendelijk zijn, het tijdschema respecteren, efficiënt werken, en andere dingen te laten, zoals onveilig rijden, verkeerssignalen negeren of te laat arriveren aan een bushalte. Hiervoor wordt hij geacht de nodige eigenschappen en bekwaamheden te bezitten en zelfs een bepaald type persoon te zijn. Deze verwachtingen en voorschriften die bij een bepaalde positie horen, noemen we de sociale rol.

Sociale positie en rol

Internalisering

Een belangrijke vraag in de sociologie is waarom mensen zich aan de verwachtingen en regels, behorende bij sociale rollen, conformeren. Waarom zouden mensen zich aan regels houden? Volgens de meeste sociologen is dat het gevolg van een combinatie van internalisering en sociale controle. Internalisering duidt op het proces waarbij mensen zich regels eigen maken, zodat ze na verloop van tijd niet langer worden beschouwd als voorschriften die van buiten afkomen, maar als zelfgekozen richtlijnen voor het gedrag. Sociale controle slaat op de verschillende methoden die mensen gebruiken om elkaar aan regels te houden. Die methoden kunnen variëren van spot of informele afkeuring, tot het arsenaal van straffen en dwangmaatregelen die officiële instanties in stelling kunnen brengen als wettelijke voorschriften worden overtreden. Er is dus, zeker als het om belangrijke regels gaat, altijd wel een stok achter de deur die de neiging om regels te volgen, kracht bijzet.

*Kader 1.5***Het systeem- en functiebegrip in de sociologie**

Het begrip sociale structuur is een grondbegrip dat sociologen vaak hante- ren om het bestaan van orde en regelmaat in de samenleving mee aan te dui- den. Ook het begrip institutie dat we reeds in kader 1.2 uitlegden, verwijst naar het patroonmatige, geregelde of geordende karakter van tussenmen- selijke verhoudingen. Er zijn nog twee andere begrippen waarmee een aan- tal sociologen het idee van het bestaan van een sociale orde op een nog meer toegespitste wijze willen benadrukken: sociaal systeem en functie. Terwijl de begrippen structuur en institutie algemeen toegepast worden, worden het systeem- en het functiebegrip meer frequent gehanteerd door sociologen die tot een bepaalde denkstroming binnen de sociologie behoren, namelijk het structureel-functionalisme. We komen in de hoofdstukken 5 en 8 op deze stroming terug.

Het begrip sociaal systeem geeft aan dat alle onderdelen van het samenle- vingsverband functioneel met elkaar verbonden zijn (wat de een doet heeft uitwerkingen op de ander en omgekeerd) en dat zij elk een bijdrage leveren aan het functioneren van het geheel. Behalve op het netwerkkarakter van de samenleving (het weefsel van relaties) wijst het begrip sociaal systeem ook op de functionele samenhang van het geheel. Vroegere sociologen die hier- door getroffen werden, vergeleken de samenleving vaak met een organisme en hoewel deze biologische analogie de meeste sociologen thans te ver gaat, houden zij toch vast aan het idee van functionele samenhang als een be- langrijk fundament van sociale orde. In de sociologie slaat het functiebegrip in zijn meest algemene betekenis op de uitwerking van een sociaal ver- schijnsel op andere sociale verschijnselen. Zo kan de opkomst van het toe- risme in een perifere regio functies hebben voor het inkomensniveau van bepaalde bevolkingsgroepen, voor de verspreiding van bepaalde eetge- woonten en ziekten, voor de stereotiepe beeldvorming over verschillende nationaliteiten, enzovoorts. In een meer specifieke betekenis wordt het be- grip functie verbonden met de bijdrage van een verschijnsel tot het grotere geheel waarvan het deel uitmaakt. Denk bijvoorbeeld aan de functie van het huwelijk voor het voortbestaan van de samenleving, de functie van het straf- recht voor de handhaving van waarden en normen in de maatschappij, en- zovoorts.

De sociale structuur van het wereldje van de brommerkoeriers is tamelijk eenvoudig. Er zijn in feite maar drie posities aan te geven: die van brommerkoerier, die van ex-brommerkoerier en die van de groupie. In een moderne organisatie, bijvoorbeeld een chemiebedrijf of een overheidsadministratie, is de sociale structuur veel meer gedifferentieerd, het netwerk van posities en rollen is er vele malen complexer. In sterk gedifferentieerde en complexe netwerken wordt ook het probleem van de sociale samenhang aanzienlijk ingewikkelder (zie kader 1.5).

Waarop berust nu de orde en samenhang van het samenlevingsverband van de brommerkoeriers? In eerste instantie kan gewezen worden op een gevoel van lotsverbondenheid, een soort saamhorigheidsbesef dat ook tot uiting komt in het voor buitenstaanders enigszins bizarre taalgebruik en andere gewoonten die koeriers onderling ontwikkeld hebben. Ze delen met elkaar een aantal normen en waarden, wat voor een hechte onderlinge band zorgt. Maar in de relaties tussen de brommerkoeriers zit ook een element van wederzijdse afhankelijkheid dat de interne cohesie bevordert: dankzij de informatie en de hulp die hij van de anderen krijgt, kan de brommerkoerier zijn taak beter en sneller vervullen. De leden van dit samenlevingsverband hebben er, met andere woorden, persoonlijk belang bij. Bovendien zijn de onderlinge relaties ook een bron van emotionele steun tegenover de boze buitenwereld. De vijandigheid van de andere, omringende samenlevingsverbanden leidt er als het ware toe dat de rangen gesloten worden. Saamhorigheidsbesef en onderlinge afhankelijkheid: dat zijn argumenten die sociologen vaak hanteren als zij de vraag beantwoorden wat een samenlevingsverband bijeenhoudt. We komen daar in paragraaf 5.1 op terug.

4.2 *Identiteit en cultuur*

Identiteit

In het bovenstaande is identiteit in eerste instantie in verband gebracht met het zelfbeeld en zelfbesef van groepen in de samenleving. Daarmee volgen we de definitie van Frijhoff, die identiteit omschrijft als de wijze waarop een groep zichzelf ziet (of althans wenst te zien) en waarop anderen die groep als uniek onderscheiden (Frijhoff, 1993, blz. 31). In die omschrijving komt tot uitdrukking dat identiteit twee kanten heeft. Er is het zelfbeeld van de groep, het beeld dat de groepsleden van zichzelf koesteren. En er is het beeld dat buitenstaanders op de groep projecteren en dat vaak nogal stereotiepe trekjes vertoont. Het een kan niet los van het ander worden gezien. Kijken we vanuit dit gezichtspunt naar het wereldje van de brommerkoeriers, dan valt in de eerste plaats het sterk ontwikkelde besef van wij en zij op: wij – de brommerkoeriers tegenover de andere gebruikers van de stedelijke ruimte. Dat wijst erop dat de brommerkoeriers een eigen identiteit koesteren waarmee ze zich van andere groepen onderscheiden. Die wordt nog versterkt door de negatieve beeldvorming die in de buitenwereld ten opzichte van de brommerkoeriers leeft. We zien in dit voorbeeld verder dat het beeld van de eigenheid van de groep ook veel te maken heeft met het gevoel van eigenwaarde. De brommerkoeriers staan in de samenleving in laag aanzien; de ontwikkeling van een sterk zelfbeeld is mede een reactie daarop.

*Persoonlijke en
collectieve identiteit*

Hoewel we veronderstellen dat de brommerkoeriers veel belang hechten aan hun persoonlijke vrijheid en zelfstandigheid, identificeren ze zich uitdrukkelijk met de groep als geheel. Omgekeerd worden ze door de buitenwereld ook nadrukkelijk met de groep als geheel geïdentificeerd: ze worden minder als een onderscheiden persoon, dan als 'lid van ...' gezien. Het resultaat is dat het persoonlijk zelfbesef van de brommerkoeriers, hun persoonlijke identiteit, nauw met het collectieve zelfbeeld verbonden is. Daarmee wordt een centrale sociologische stelling geïllustreerd: dat zelfs in zulke persoonlijke zaken als de manier waarop wij onszelf zien en ervaren, de invloed doorwerkt van de groepen waartoe we behoren. De sterke overlap tussen persoonlijke en collectieve identiteit uit zich onder meer in wat we een gedeelde leefstijl noemen: een eigen taalgebruik, eigen vrijetijdsgewoonten ('*Stickies*, *house*, een biertje, een pilletje, beetje kijken, beetje praten, niks bijzonders...'), eigen muzikale smaak, enzovoorts. De koeriers hebben als het ware een eigen subcultuur tot stand gebracht die op een aantal punten te onderscheiden is van de 'cultuur van de buitenwereld'. Maar die subcultuur heeft anderzijds veel gemeenschappelijk met de moderne jeugdcultuur die in de rest van Nederland en in grote delen van de westerse wereld bestaat en die via massamedia als radio, tv, film en literatuur verspreid is geraakt. In dit opzicht zijn de gedragscodes, leefstijlen, opvattingen en normen van de brommerkoeriers helemaal niet zo uniek. Evenals andere samenlevingsverbanden, weerspiegelen zij een trend in de moderne samenleving om door het ontwikkelen van een eigen leefstijl te laten zien wie je bent.

Kader 1.6

Identiteit en cultuur in het moderne bedrijfsleven

De wereld van de brommerkoeriers staat op het eerste gezicht ver af van de wereld van het moderne bedrijfsleven en de zakelijke mentaliteit en omgangsvormen die we als kenmerkend daarvoor beschouwen. Men is wellicht geneigd te denken dat in die zakelijke wereld weinig plaats is voor vragen rondom identiteit en leefstijl. Dat is echter geenszins het geval. Moderne ondernemingen houden zich vaak intensief bezig met hun *corporate identity*, hun bedrijfsimago. Dat blijkt onder meer uit de aandacht voor de bedrijfscultuur als samenbindend element, de inspanningen die bedrijven zich getroosten om hun werknemers van een 'wij'-besef te doordringen en de p.r.-campagnes die ze voeren om de buitenwereld een bepaald imago van het bedrijf te presenteren. Dat wordt mede ingegeven door het streven de onderlinge banden binnen de onderneming te versterken (sociale cohesie binnen het bedrijf) en zich van de concurrenten te onderscheiden. In hoeverre zulke pogingen wel of niet succesvol zijn, is hier niet van belang. Feit is dat groepen en organisaties in de moderne samenleving steeds opnieuw met de opgave worden geconfronteerd zich ten opzichte van anderen te situeren en zo hun eigen identiteit verder te ontwikkelen.

Cultuur

Het voorbeeld van de brommerkoeriers illustreert ook goed het verband tussen identiteit, leefstijl en cultuur. Zo wordt voor het aangeven van de identiteit van een grootschalig samenlevingsverband (bijvoorbeeld een land) meestal verwezen naar de specifieke cultuur die dat samenlevingsverband kenmerkt. Het begrip cultuur is net als het hiervoor besproken begrip structuur een kernbegrip van de sociologie. Daarom geven wij nog iets nauwkeuriger aan wat wij hieronder verstaan. Mensen dragen op verschillende wijzen (door spreken of schrijven, door gebaren, door gebouwen, door voorwerpen) allerlei ideeën, voorstellingen, waarden en normen over van de ene generatie naar de andere. Dit is wat we met het begrip cultuur aanduiden: het geheel van veronderstellingen, opvattingen, waarden, normen én de materiële uitdrukking ervan die in de samenleving of in een groep gedeeld en overgeleverd worden. De kern van de cultuur wordt gevormd door basisveronderstellingen over de menselijke natuur en het universum, het zijn veronderstellingen over wat is. Indiaanse en Afrikaanse volkeren hebben heel andere basisveronderstellingen over de hen omringende wereld dan wij in westerse samenlevingen. Waarden en normen zijn geënt op deze basisveronderstellingen en geven aan een groep of de samenleving in zijn geheel mee wat zou moeten zijn. Waarden geven de keuze aan die een groep of de samenleving heeft gemaakt met betrekking tot de doeleinden of gedragspatronen die zij nastrevenswaardig vinden. Een waarde dient bijgevolg als criterium om een keuze te maken tussen verschillende gedragsalternatieven. Zo impliceert bijvoorbeeld een waarde als vaderlandsliefde dat de burgers van een staat het persoonlijk belang (soms zelfs het persoonlijk welbevinden) opofferen aan het algemeen staatsbelang. Normen vertalen deze waarden in concrete gedragsregels en voorschriften, vaak in de vorm van geboden en verboden. Soms zijn deze normen letterlijk neergeschreven, wat bijvoorbeeld het geval is met rechtsregels, maar dit hoeft niet altijd het geval te zijn. Naast deze immateriële aspecten zijn ook de materiële uitingen of de producten van een cultuur van belang. Het eerste contact met een cultuur bestaat niet uit een confrontatie met de kenmerkende waarden en normen, maar uit een confrontatie met de concrete producten en artefacten, voortgebracht in deze cultuur. Gebouwen, monumenten, taal, voeding, kunst of gebruiksvoorwerpen kunnen als materiële uitdrukking van een cultuur immers veel zeggen over de waarden en normen die daarachter schuilgaan. Zo hebben opgravingen naar vroegere bestaansvormen ons al veel geleerd over de waarden en normen binnen deze samenlevingsverbanden.

*Waarden en normen*4.3 *Sociale ongelijkheid en macht*

Kent ook de wereld van de brommerkoeriers sociale ongelijkheid? Deze vraag lijkt voor de Amsterdamse brommerkoeriers niet aan de orde te zijn, want zij lijken op het eerste gezicht op voet van gelijkheid met elkaar om te gaan. We moeten daarom dieper ingaan op wat precies onder sociale ongelijkheid verstaan wordt. Sociale ongelijkheid heeft te maken met verschillen tussen individuen en groepen, maar dan wel met een bijzonder soort verschillen. Het gaat om verschillen die tot gevolg hebben dat mensen ten opzichte van elkaar in gunstiger

of juist in minder gunstige levensomstandigheden verkeren. Zulke verschillen zijn in eerste instantie het resultaat van de ongelijke verdeling van zaken die in de samenleving als waardevol beschouwd worden. In het algemeen gaat het daarbij om: inkomen (ruimer geformuleerd: middelen van bestaan), sociaal prestige (het aanzien, de achting die mensen in de ogen van anderen genieten) en macht (het vermogen om de gang van zaken op bepaalde terreinen van het sociale leven te beïnvloeden; zie kader 1.7). Daarnaast is ook de verdeling van rechten en plichten van belang, en ook die is vaak asymmetrisch, zoals we ons realiseren wanneer we bijvoorbeeld aan de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen denken. Op grond van zulke verschillen rangschikken mensen elkaar als

Sociale ongelijkheid

- de ongelijke verdeling van schaarse en hooggewaardeerde zaken in de samenleving, zoals kennis, inkomen, vermogen, opleidingskansen, gezag en privileges;
- de ongelijke waardering en behandeling van personen op grond van hun maatschappelijke positie en leefstijl (Verrips-Roukens, 1985, blz. 27).

Sociologen die sociale ongelijkheid bestuderen, zullen in eerste instantie de verdeling van de genoemde zaken proberen te reconstrueren en zullen zich afvragen hoe 'scheef' of ongelijk die verdeling is. Ze zullen ook willen weten in hoeverre er binnen die verdeling sprake is van doorstroming naar boven of naar beneden, dat wil zeggen: van sociale mobiliteit (zie Ultee, Arts en Flap, 1992, blz. 48). En tenslotte zullen ze willen weten welke sociale processen en mechanismen zulke ongelijkheden voortbrengen of ongedaan maken. Die laatste vraag staat centraal in verschillende theorieën over de moderne industriële samenleving, zoals we verder nog zullen zien.

Sociale mobiliteit

Kader 1.7

Het machtsbegrip in de sociologie

Het machtsbegrip is een centraal begrip in de sociologie. We omschrijven het hier in navolging van de beroemde socioloog Max Weber als het vermogen van personen of groepen om het gedrag van anderen te beïnvloeden, ook al druipt dat tegen de wensen of belangen van die anderen in. De vraag rijst vervolgens waarop de macht van de een over de ander berust; dat is de vraag naar de machtsbronnen. In het economische leven berust macht doorgaans op het bezit van schaarse goederen. Zo staat in de wellicht meest bekende theorie over macht en ongelijkheid in de moderne samenleving, die van Karl Marx, het bezit van productiemiddelen (werktuigen, machines, gebouwen, die Marx samen 'kapitaal' noemt) centraal. Die zijn in de handen van een kleine groep 'kapitalisten', met als gevolg dat het overgrote deel van de werkende bevolking van hen afhankelijk is voor hun eigen levensonderhoud. Dat leidt dan tot een zeer extreme verdeling van inkomens, die volgens Marx karakteristiek is voor de kapitalistische samenleving. Anderen hebben erop ge-

wezen dat dit grote machtsverschil soms ten dele ongedaan kan worden gemaakt, bijvoorbeeld wanneer een groep werknemers over (schaarse) specialistische kennis beschikt. Hier komt dus kennis als machtsbron naar voren. Macht kan echter ook berusten op een ideologie, een geheel van overtuigingen dat betrekking heeft op de 'juiste' inrichting van de samenleving. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de machtsverschillen tussen mannen en vrouwen, die voor een groot deel berusten op een (thans geleidelijk afkalvende) ideologie waarbij de rol van de vrouw als zorgende moeder en echtgenote als haar natuurlijke bestemming wordt gezien. Op grond van deze ideologie kunnen gehuwde vrouwen geheel of gedeeltelijk uit het economische leven geweerd worden.

Wat valt er nu vanuit het gezichtspunt van sociale ongelijkheid over de wereld van de brommerkoeriers te vertellen? Ze lijken in hoge mate te beschouwen als een groep van gelijken, jongens van dezelfde leeftijd die onder dezelfde omstandigheden hetzelfde gevaarlijke en simpele werk verrichten. Maar er valt meer over te zeggen dan op het eerste gezicht lijkt. Hun onderlinge overeenkomst hangt nauw samen met het feit dat ze in de samenleving als geheel een laag aanzien genieten. Ze maken deel uit van een formele hiërarchische organisatie (het spoedorderbedrijf), waarin ze tot de laagste functie-categorie behoren. Ze hebben te maken met 'bazen', die hen kennelijk aardig onder druk zetten (controle per mobilfoon, streven naar een nog verdere verkorting van de levertijden). Ze hebben weinig speelruimte om te onderhandelen over prestatie-eisen en loon. Omdat ze een laag opleidingsniveau bezitten (ze werken vanaf hun zestiende) en vermoedelijk grotendeels uit zogenoemde lagere milieus afkomstig zijn, hebben ze een zwakke positie op de arbeidsmarkt. Veel zullen ze dan ook niet verdienen, terwijl hun mogelijkheden om vooruit te komen heel beperkt zijn. Voegen we daar nog aan toe het simpele, lastige en risicovolle werk dat ze verrichten, dan hoeft het nauwelijks verbazing te wekken dat hun sociaal prestige in de samenleving gering is.

Hoe staat het nu met de ongelijkheid binnen de groep van brommerkoeriers? Een aspect van ongelijkheid dat ook in zulke kleine, homogene groepen vrijwel altijd een rol speelt, is het sociaal prestige dat de groepsleden elkaar toekennen. Ook onder de koeriers lijkt er een prestigehiërarchie te bestaan, getuige de bewondering voor de *wheely king*, de jongen die het presteert om van het Rijksmuseum tot het Concertgebouw op zijn achterwiel te rijden. Een prestigehiërarchie dus, die gebaseerd is op behendigheid in iets dat in het wereldje van de koeriers essentieel is: stuurkunst. We kunnen moeilijk conclusies trekken over de mate waarin deze prestigehiërarchie de onderlinge verhoudingen beïnvloedt. Misschien is het aanzien van de stuurkunstenaar zo groot dat hij als een soort informeel leider optreedt (bijvoorbeeld bij het plannen van weekendactiviteiten) en bepaalde privileges kan claimen (de gunsten van de mooiste meid?). Of misschien zijn er anderen die aanspraak op zo'n rol of privilege kunnen maken, bij-

Prestigehiërarchie

voorbeeld op grond van hun werkervaring of van hun externe contacten (met de verschaffers van *stickies* en ‘pilletjes’?). In elk geval is ook in kleine, hechte groepen het bestaan van leiderschap en de daarmee verbonden ongelijke verdeling van (informele) rechten en verplichtingen een normaal sociologisch verschijnsel. Tenslotte moet er nog gewezen worden op het bestaan van een vorm van ongelijkheid die zo vanzelfsprekend is dat ze haast over het hoofd zou worden gezien: die tussen jongens en meisjes. We weten niet precies hoe de verhoudingen tussen de seksen in dit wereldje liggen. Maar dat het de jongens zijn die op de brommer door de stad *crossen* en dat meisjes als ‘sfeer-*groupies*’ worden aangeduid, zegt op zichzelf al genoeg. Blijkbaar bestaat er ook in het wereldje van de koeriers een taai rolverdeling die de basis vormt van bepaalde ongelijkheidsverhoudingen tussen de leden op grond van hun geslacht. Daarmee wordt opnieuw de samenhang tussen de ongelijkheid binnen de samenleving als geheel en het microwereldje van de koeriers geïllustreerd.

Het kleine, herkenbare en op het eerste gezicht enigszins bizarre wereldje van de Amsterdamse brommerkoeriers stelde ons in staat te laten zien dat de door ons geselecteerde hoofdvragen gebruikt kunnen worden om essentiële groepsprocessen te belichten. Verder zullen we zien dat de hoofdvragen ook goed hanteerbaar zijn om inzicht te krijgen in meer omvattende processen en mechanismen op het niveau van de samenleving als geheel. Maar eerst hantieren we het voorbeeld van de brommerkoeriers nog een laatste maal om twee andere sociologische kernbegrippen uit de doeken te doen: relatieve autonomie en sociale verandering.

4.4 *Relatieve autonomie en sociale verandering*

Hoewel de groep van brommerkoeriers nog maar betrekkelijk kort bestaat, bezit zij thans een heel eigen karakter. Uit de spontane contacten tussen de eerste brommerkoeriers is een aparte leefwereld ontstaan met eigen rollen en posities, regels, taalgebruik, praktijken, gewoonten, opvattingen, waarden, normen, rituelen. Die leefwereld is een eigen bestaan gaan leiden, los van de intenties en motivaties van de pioniers. Voor nieuwkomers is het wereldje tot op grote hoogte een gegeven dat niet zomaar aangepast kan worden aan de eigen wensen en verwachtingen. En dus zeggen de groepsleden ‘*Muswabi*’ en ‘*Muswaike busu*’ zonder te weten wat die woorden betekenen of waar ze vandaan komen, gewoon omdat iedereen dat doet. Hiermee is een belangrijk sociologisch principe geïllustreerd, namelijk dat sociale verschijnselen een relatieve autonomie bezitten. Zij worden steeds door mensen op gang gebracht en door menselijk gedrag in stand gehouden, maar ze leiden tot op zekere hoogte een eigen bestaan, onafhankelijk van de bedoelingen en wilsbeschikkingen van individuen; ze oefenen zelfs een zekere dwang op hen uit. Wat voor de brommerkoeriers geldt, geldt ook voor andere samenlevingsverbanden. Ook de moderne samenleving is door menselijk handelen tot stand gebracht, maar is niet op de intenties en motivaties van de individuele leden terug te voeren. Het principe van relatieve autonomie geldt zelfs voor samenlevingsverbanden die in eerste in-

stantie hun ontstaan wél aan planning of gecoördineerd optreden van een aantal mensen danken, meer in het bijzonder organisaties. Ook voor organisaties geldt dat ze doorgaans na verloop van tijd een eigen leven gaan leiden, dat daarmee grote afwijkingen ontstaan tussen wat de planners beoogden en de resulterende sociale werkelijkheid, en dat de individuele leden zich tot op zekere hoogte naar deze realiteit voegen.

Sociale verandering

Het wereldje van de brommerkoeriers lijkt zich op het eerste gezicht te kenmerken door een grote mate van stabiliteit en continuïteit: de onderlinge verhoudingen, de relatie tot de buitenwereld, de interne structuur, de eigen subcultuur, al deze elementen kennen een redelijk standvastig, stabiel karakter. Nochtans kenmerkt ook hun wereld zich door sociale verandering. Zoals de opkomst van de brommerkoeriers heeft geleid tot het verdwijnen van de jongste bedienden ('want die waren te traag en te duur'), wordt nu ook het voortbestaan van de brommerkoeriers zelf bedreigd, in het bijzonder als gevolg van technologische ontwikkelingen. De intrede van de fax leidde reeds tot een halvering van hun aantal. Nieuwe technologische ontwikkelingen liggen op de loer (zoals ISDN, *Integrated Services Digital Network*). Misschien zijn de brommerkoeriers gedoemd om te verdwijnen. Maar misschien slagen ze erin zich aan te passen en als groep verder te bestaan door een andere functie in de grootstedelijke economie te vervullen, bijvoorbeeld het bestellen van pizza's of het *dealen* van andere goederen. Die aanpassing kan verregaande implicaties hebben voor hun concrete leefwereld. Een wijziging in het werkpatroon kan hun leefstijl in het gedrang brengen, bijvoorbeeld omdat ze avondwerk moeten verrichten en een gevoelige vermindering van hun bestaansmiddelen moeten accepteren, of omdat ze als gevolg van de overstap naar illegale of semi-legale activiteiten juist méér inkomsten verwerven, maar tegelijkertijd een meer verdoken bestaan moeten leiden. De onderlinge verhoudingen, de verhoudingen naar de buitenwereld toe en de kenmerkende waarden, normen, voorstellingen, leefstijlen, gebruiken en tradities kunnen als gevolg daarvan wijzigingen ondergaan. Is dat het geval, dan treedt er sociale verandering op (zie kader 1.8). Daarvan is dus sprake wanneer er zich veranderingen voordoen in de structuur en de cultuur van het betreffende samenlevingsverband.

Kader 1.8

Dynamiek versus verandering

Niet alleen kleinschalige samenlevingsverbanden, maar ook de samenleving als geheel kent een (soms hevige) dynamiek. Zo kenmerkt het leven zich door een permanente wisseling van de generaties door de opvolging van dood en geboorte. En in fabrieken en kantoren is er – als de zaken goed draaien – een voortdurende bedrijvigheid in de sfeer van productie en distributie. Doch in beide voorbeelden is er sprake van dynamiek, en niet van sociale verandering. Er treedt pas sociale verandering op als zich wijzigingen voordoen in de structuur of de cultuur van het betreffende samenlevingsverband. De overgang van een agrarische naar een industriële, kapitalistische samenleving in

de loop van de achttiende en negentiende eeuw of van een geleide planeeconomie naar een vrije markteconomie in de voormalige Oostbloklanden zijn goede voorbeelden van macrosociale veranderingen. In de sfeer van het bedrijfsleven is er bijvoorbeeld sprake van sociale verandering wanneer er zich wijzigingen voordoen in de organisatiestructuur of -cultuur, bijvoorbeeld het installeren van medezeggenschapsorganen of het invoeren van nieuwe vormen van personeelsbeleid die meer autonomie en verantwoordelijkheid voor de uitvoerende medewerkers laten. Sociale verandering is het duidelijkst vast te stellen als zich wijzigingen voordoen in de regels en bijpassende sociale arrangementen die het samenleven kenmerken, met andere woorden: in de instituties (zie ook Giddens, 1993, blz. 651). Om deze reden hebben we in paragraaf 2 modernisering in de eerste plaats voorgesteld als een proces van institutionalisering waarbij nieuwe, 'moderne' sociale arrangementen ontstonden.

We stelden reeds eerder dat macrosociale verandering – dat wil zeggen: veranderingen in de samenleving als geheel – gevolgen heeft voor de concrete leefwereld van mensen. Zo heeft commodificatie (meer bepaald: de opkomst en verspreiding van de geldeconomie in meerdere maatschappelijke domeinen) in combinatie met secularisering (het verlies van invloed van de godsdienst op het menselijk samenleven) een zekere invloed gehad op hoe mensen met elkaar omgaan: menselijke verhoudingen verzakelijkten en werden steeds meer voorwerp van beredenering en calculatie.

Ook uit het voorbeeld van de brommerkoeriers blijkt dat groepen en organisaties nauw verbonden zijn met de samenleving waartoe ze behoren. Tussen het microniveau en het macroniveau van de samenleving als geheel bestaan talrijke relaties. Zo dankt de groep van de brommerkoeriers haar bestaan aan de ontwikkelingen binnen de grootstedelijke economie, waar gespecialiseerde dienstverlening steeds verder oprukt, *just-in-time*-productie en -levering een steeds belangrijker bedrijfsprincipe is en verkeerscongesties een normaal verschijnsel van de hedendaagse grootstad vormen. Maar de banden tussen groep en samenleving zijn ook van sociaal-culturele aard. De eigen subcultuur van de brommerkoeriers is verbonden met een specifieke variant van de jeugdcultuur en weerspiegelt het algemene proces van steeds verdergaande differentiatie van leefstijlen dat kenmerkend is voor de hedendaagse samenleving. Hun regelmatige botsingen met de 'lange arm van de wet' wijzen erop dat ook het politieke systeem van de samenleving en ontwikkelingen daarin (bijvoorbeeld de toeneemende roep om *law and order*) het samenlevingsverband van de brommerkoeriers beïnvloeden. De brommerkoeriers maken deel uit van de moderne samenleving en verschillende moderniseringsprocessen beïnvloeden dus direct of indirect hun 'microkosmos'. Vandaar ook het belang om moderniseringsprocessen nauwgezet te bestuderen.

5 HOOFDVRAGEN VAN DE SOCIOLOGIE EN HET PROCES VAN MODERNISERING

Sociale cohesie, ongelijkheid en identiteit verwijzen naar vraagstukken die in principe voor elk samenlevingsverband gelden. Niettemin danken deze hoofdvragen hun prominente plaats in de sociologie toch vooral aan de nauwe band die er bestaat tussen ontstaan en ontwikkeling van de moderne samenleving enerzijds en opkomst en ontwikkeling van de sociologie anderzijds. Het waren de grote maatschappelijke en ideologische veranderingen aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw die de stoot gaven tot het ontstaan van de nieuwe wetenschap van de samenleving, die zich in de loop van de negentiende eeuw geleidelijk opsplijtte in verschillende disciplines, zoals economie, geografie, politicologie en sociologie. De kernproblemen van de nieuwe samenleving kwamen hoog op de agenda van sociologen te staan, met name de grote maatschappelijke tegenstellingen die de samenhang van de samenleving bedreigden (cohesie), de opkomst van nieuwe klassen en de daarmee samenhangende grote verschillen in levensomstandigheden (ongelijkheid) en de veranderingen in de verhouding tussen individu en samenleving onder invloed van de opkomst van grootschalige samenlevingsverbanden, zoals de natiestaat (identiteit). Ter afronding van dit eerste hoofdstuk situeren we de hoofdvragen van de sociologie tegen de achtergrond van het proces van modernisering. Daarmee verbinden we tegelijkertijd de twee hoofdthema's van deze inleiding in de sociologie.

5.1 *Het vraagstuk van de sociale cohesie*

Het zal de aandachtige toeschouwer niet ontgaan dat in het zicht van het jaar 2000 allerlei bezorgde geluiden te horen zijn over de samenhang, of liever het gebrek daaraan, van ons type samenleving. Er wordt gesproken over de verving van waarden en normen, over een tekortschietende sociale controle, over het afbrokkelen van sociale solidariteit als gevolg van het optreden van 'calculerende burgers', over een dreigende tweedeling van de samenleving, enzovoorts. Wat we ons niet meteen realiseren, is dat deze zorg niet van vandaag of gisteren is. Het is een telkens terugkerend geluid in de discussie over de veranderingen die gepaard gaan met het ontstaan en de verdere ontwikkeling van de moderne industriële maatschappij. Anno 1800 en anno 1900 was de vrees voor sociale desintegratie niet minder dan thans. Meer in het algemeen waren er twee ontwikkelingen die in deze twee eeuwen bij burgers en politici grote bezorgdheid opriepen over een mogelijke desintegratie van de samenleving en die voor sociologen aanleiding waren om over de sociale cohesie van de moderne samenleving na te denken. Dat was ten eerste de vrees dat de samenleving in tegengestelde kanten uiteen zou vallen en verscheurd zou worden door conflicten. Deze vrees werd gevoed door meerdere gebeurtenissen en ontwikkelingen, zoals de al dan niet succesvolle revoluties vanaf het einde van de achttiende eeuw (bijvoorbeeld de Franse Revolutie), de opkomst van klassenconflicten als gevolg van groeiende sociale ongelijkheden in de eerste fase van

*Sociale
desintegratie*

industriële ontwikkeling, het ontstaan van elkaar beconcurrerende nationalistische groepen, enzovoorts.

Individualisering

Er is nog een tweede proces dat, hoewel minder spectaculair, in de afgelopen twee eeuwen steeds weer opnieuw als bron van desintegratie wordt beschouwd: het individualiseringsproces. Dat kan neutraal worden omschreven als die veranderingen binnen het geheel van sociale relaties waardoor mensen in de loop van de tijd meer zelfstandigheid en keuzevrijheid hebben verworven. We denken aan het verzwakken van traditionele familie-, gemeenschaps- en religieuze banden, waardoor individuen meer vrijheid kregen om te gaan en te staan waar ze willen, om over hun eigen leven te kunnen beschikken en mee te kunnen beslissen over zaken die hun aangaan. Doch zo neutraal zagen en zien veel negentiende- en twintigste-eeuwse waarnemers dit proces niet. Vaak wordt dit proces verbonden met de vrees dat mensen zich steeds meer alleen door hun eigen belangen laten leiden en dat de solidariteit met anderen steeds meer zal verdwijnen. Een vrees die opvallend hedendaags klinkt, maar die al in de negentiende eeuw bepaalde sociologen, zoals Comte en Durkheim, bezighield. In deze context hebben sociologen nagedacht over de vraag: wat houdt de samenleving bijeen? De antwoorden van de meest vooraanstaande sociologen zullen we in dit boek uitgebreid behandelen. Samengevat komen in de antwoorden van sociologen een of meerdere van de volgende drie argumenten naar voren: wederzijdse afhankelijkheid (of eigenbelang), dwang (of macht) en gedeelde waarden en normen, en een daarmee verbonden saamhorigheidsbesef dat de basis vormt voor onderlinge solidariteit (zie kader 1.9).

Kader 1.9

Modellen van maatschappelijke orde

Wat houdt de samenleving bijeen? Sociologen hebben daar in de loop van de tijd vele antwoorden op gegeven, waarin echter drie basisvarianten te onderscheiden zijn. Een eerste antwoord veronderstelt dat de samenleving orde en regelmaat vertoont ten gevolge van het welbegrepen eigenbelang van elke burger. Dat klinkt op het eerste gezicht nogal paradoxaal: is het volgen van het eigenbelang niet eerder een kracht die de eenheid van de samenleving bedreigt? We moeten dit echter volgens de aanhangers van dit standpunt zien tegen de achtergrond van de sterke wederzijdse afhankelijkheid in de moderne samenleving, die onder meer het gevolg is van de voortschrijdende arbeidsverdeling. Mensen hebben anderen nodig om de eigen doelen te bereiken en zien zich dus genoodzaakt, met anderen rekening te houden. Gegeven deze wederzijdse afhankelijkheid, leidt het nastreven van eigenbelang tot een vorm van sociale orde. Deze redenering, waarin het element van functionele samenhang dus een grote rol speelt, wordt van oudsher gevolgd door de economen die de markt als het mechanisme bij uitstek zien dat een wederzijdse afstemming van belangen bewerkstelligt. Doch ook in de sociologie bestaat een 'utilitaristische' traditie, die aan het individueel

‘streven naar nut’ (een wat abstractere formulering voor eigenbelang) een centrale plaats toekent.

Een tweede antwoord dat in de loop der tijd gegeven is op de vraag wat de samenleving bijeenhoudt, luidt dat sociale orde het gevolg is van dwang. De ‘stok achter de deur’ die hierboven aan de orde kwam, wordt door de aanhangers van deze visie dus als de ultieme bron van orde en regelmaat in de samenleving gezien. Voor deze sociologen is dwang en hegemonie, gebaseerd op militaire, politieke, economische of geestelijke macht, de basis van de maatschappij. Dit antwoord past in een maatschappijopvatting waarin grote tegenstellingen tussen onderdelen van de samenleving en daaruit voortvloeiende conflicten een centrale plaats krijgen. We spreken in dit verband ook wel van het conflictmodel van de maatschappij. In deze visie is de sociale samenhang in de regel ook niet erg solide. Machtsuitoefening lokt openlijk of stilzwijgend verzet uit. Voor zover er samenhang bestaat, berust die op een wankel evenwicht.

Het derde antwoord zoekt de bron van sociale samenhang in het bestaan van gedeelde waarden en normen en het daarmee verbonden saamhorigheidsbesef. Dat zijn belangrijke aspecten van de cultuur van de samenleving. De sociologen die dit antwoord geven, hanteren een soort harmonie- of evenwichtsmodel van de samenleving: de sociale orde komt tot stand doordat mensen het met elkaar eens zijn over de centrale waarden en normen volgens welke men in de samenleving dient te leven. De sociale orde is dan een normatieve orde.

5.2 *Het vraagstuk van de sociale ongelijkheid*

Sociale ongelijkheid staat ook nu nog op de agenda van beleidsverantwoordelijken en sociologen. Iedereen die de discussie over de hervorming van de sociale zekerheid, over de herverdeling van werk in het licht van hoog oplopende werkloosheid en de ‘nieuwe armoede’ ook maar enigszins volgt, weet dat ook vandaag de gemoeiden nog flink verhit raken. Ook nu roeren sociologen zich flink in de discussie (zie voor ons land bijvoorbeeld Engbersen et al., 1987; Schuyt en Van der Veen, 1990; Dronkers en Ultee, 1995). Zij treden daarbij in de voetsporen van hun klassieke voorgangers. Vanaf het ontstaan van de sociologie hebben sociologen zich met de sociale ongelijkheid en met de daarmee gepaard gaande sociale problemen in de moderne samenleving beziggehouden. Zij hebben de vaak grote verschillen in levensomstandigheden en in de verdeling van rechten en plichten in kaart gebracht, theorieën geformuleerd ter verklaring ervan en remedies aangedragen om de situatie te verbeteren.

Een sociologisch kernbegrip dat in dit verband vaak gebruikt wordt en dat expliciet betrekking heeft op de sociaal-economische dimensie van sociale ongelijkheid, is sociale stratificatie. Het roept het beeld op van een ‘gelaagde’ samenleving die is opgebouwd uit sociale lagen die meer of minder scherp van elkaar afgebakend kunnen worden. Door de samenleving lopen op deze wijze

scheidslijnen die volgens de meeste sociologen vooral tot uiting komen in patronen van sociale mobiliteit: binnen de sociale strata of lagen komt wisseling van positie vaker voor dan tussen de sociale strata.

Al bij de eerste sociologen vinden we twee tegengestelde visies op de aard van de sociale ongelijkheid in de moderne samenleving terug. Deze twee visies zijn tot op de dag van vandaag in de discussie te herkennen. Beide visies nemen als vertrekpunt de constatering dat in de moderne, industriële samenleving gebroken wordt met het principe dat kenmerkend was voor de voorafgaande standenmaatschappij, namelijk dat iemands positie in de samenleving bepaald wordt door diens afkomst, de stand waarin hij of zij geboren is en waaraan hij of zij bepaalde rechten en verplichtingen ontleent. De vraag rees: wat komt daarvoor in de plaats?

Volgens de eerste visie (die voor het eerst geformuleerd werd door de revolutionaire graaf Saint-Simon aan het begin van de negentiende eeuw) zal er een samenleving ontstaan waarin iemands positie gebaseerd is op diens prestaties, op de nuttige bijdrage die hij of zij levert aan het welzijn van de samenleving als geheel. Dat maakt geen einde aan de sociale ongelijkheid; sommige prestaties zijn nu eenmaal uitzonderlijker en belangrijker dan andere. Maar het maakt de samenleving wel meer ‘open’ (om een hedendaagse term te gebruiken): het leidt ertoe dat de juiste persoon op de juiste plaats terecht komt en bevordert zo de kansen van mensen om hoger op te komen. Dat is de vorm van sociale ongelijkheid die bij uitstek past bij een maatschappij die gebaseerd is op industriële ontwikkeling en vooruitgang. Deze visie wordt ook wel de theorie van de industriële prestatie maatschappij genoemd (Berting, 1985) en bezit nog steeds een grote aanhang (zie verder hoofdstuk 3).

Volgens de aanhangers van de tweede visie is de openheid van de moderne samenleving grotendeels een illusie. Er ontstaan in de moderne samenleving nieuwe scheidslijnen, in eerste instantie tussen kapitaalbezitters en arbeiders, die weliswaar niet formeel op afkomst en geboorterecht berusten, maar die wel ‘sociaal erfelijk’ zijn. De sociale ongelijkheid in de ene generatie vertaalt zich in ongelijke kansen binnen de volgende generatie om in de samenleving vooruit te komen. Prestaties tellen daarbij minder dan het bezit van bepaalde hulpbronnen, zoals geld, bezit, een goede opleiding of goede connecties. Deze theorie van de klassenmaatschappij werd voor het eerst in zijn volle scherpte geformuleerd door Marx (zie hoofdstuk 4) en speelt – weliswaar in afgezwakte vorm en in aanzienlijk verschillende varianten – tot op heden een belangrijke rol in de discussie van sociologen en anderen.

Door de opkomst van de moderne samenleving werd het thema sociale ongelijkheid, net als sociale cohesie, bovenaan op de sociologische agenda geplaatst. Daarbij was de aandacht vooral gericht op de economische ongelijkheid en op de vraag hoe sterk deze doorwerkt in het sociale, culturele en politieke leven. Zoals later in dit boek zal blijken, ontwikkelde zich pas geleidelijk een belangstelling voor vormen van ongelijkheid die aan economische verschillen voorafgaan, zoals die tussen mannen en vrouwen.

*Theorie van de
industriële presta-
tiemaatschappij*

*Theorie van de
klassen-
maatschappij*

5.3 *Het vraagstuk der identiteit*

‘Identiteit’ – en haast onverbreeklijk ermee verbonden: ‘identiteitscrisis’ – is heden ten dage een veelgebruikt begrip. Het wordt daarbij in eerste instantie verbonden met de eigenheid van een persoon of individu. De boodschap is dat in de complexe, snel veranderende en bovenal verwarrende hedendaagse samenleving mensen moeite hebben een duidelijk antwoord te geven op de vraag: wie ben ik? In deze betekenis wordt het begrip identiteit nog maar kort gebruikt. Zo meent Frijhof (1993, blz. 20 e.v.) dat het stamt uit het begin van de jaren zestig van de twintigste eeuw.

Niettemin worden de grote maatschappelijke veranderingen die vanaf het eind van de achttiende eeuw in de westerse samenlevingen plaatsvinden, door sociale wetenschappers mede bestudeerd met het oog op de gevolgen voor het zelfbeeld en het zelfbesef van groepen en individuen. Dat is ook niet zo verwonderlijk. De opkomst van de moderne, industriële samenleving houdt in dat de traditionele samenlevingsverbanden – zoals de familie, de dorpsgemeenschap en de standen, die de basis vormden voor de identiteit in de voormoderne samenleving – een groot deel van hun betekenis verliezen. De vraag: wie zijn wij? moest dus opnieuw onder ogen worden gezien. Van verschillende kanten werden de nieuwe antwoorden aangedragen. De dragers van de politieke en industriële revoluties aan het einde van de achttiende eeuw zagen zich in de eerste plaats als vrije burgers die opkomen voor hun rechten tegenover de almachtige staat (vorstelijk absolutisme) en de vrijheid opeisen zich aaneen te sluiten. Maar in het strijdlied van de Franse revolutionairen (de *Marseillaise*) worden zij ook al aangesproken als *enfants de la patrie*, kinderen van het vaderland. Dat wijst op een nieuwe bron van identificatie: het nationalisme, zoals belichaamd in de natie staat die in de loop van de modernisering tot volle bloei komt.

*De ‘moderne’
identiteit*

Weer een andere basis van de ‘moderne’ identiteit komt naar voren in de vanaf het midden van de negentiende eeuw steeds luider klinkende leuze: ‘proletariërs aller landen, verenigt U’. Hier weerklinkt een wijgevoel dat zich in beginsel niets aantrekt van nationale grenzen, doch dat berust op de gemeenschappelijke, ondergeschikte positie in het moderne arbeidsbestel en dat onder meer geleid heeft tot de ontwikkeling van vakbewegingen. Zo ontstaan met de opkomst van de moderne samenleving nieuwe, ten dele concurrerende principes voor de constructie van de identiteit van groepen en individuen. Dat was en is voor sociologen mede een fascinerend thema, omdat op deze wijze ook een licht wordt geworpen op de ‘binnenkant’ van het moderniseringsproces, de doorwerking ervan op de mentaliteit van de leden van de moderne samenleving.

Individualisering

De sociologische interesse voor vragen met betrekking tot identiteit werd ook gevoeld door het al eerder genoemde individualiseringsproces. De grotere bewegingsvrijheid van individuen ten opzichte van de samenlevingsverbanden waarvan zij deel uitmaken, leidde tezamen met de opkomst van een nieuwe politieke ideologie, het liberalisme, tot pogingen om de spanningsverhouding tussen ‘vrij’ handelende individuen en de moeilijk weg te redeneren invloed van de maatschappelijke omgeving sociologisch te doordenken. Het is opvallend dat

de sociologen daarbij in het algemeen het individualisme van de liberale denkers sterk relativeren, vaak op een polemische manier. Daarbij wezen en wijzen ze op de externe beperkingen waarmee individuen ook in de moderne samenleving geconfronteerd worden en die bijvoorbeeld samenhangen met de groeiende wederzijdse afhankelijkheid op economisch gebied of met de toenemende bureaucratisering. Maar zij wijzen ook op de psychologische doorwerking van collectieve voorstellingen en gedeelde waarden en normen op mentaliteit en gedrag van individuen. Daarbij wordt, zo zou men kunnen stellen, een verband gelegd tussen de vraag 'Wie zijn wij?' en de vraag 'Wie ben ik?'. Ook in de moderne samenleving ontlenen mensen volgens sociologen hun zelfbeeld en zelfbesef aan de samenleving, dat wil zeggen: aan de anderen om hen heen.

Ook de voornamelijk plaats die het identiteitsvraagstuk in de sociologie gekregen heeft, is nauw verbonden met moderniseringsprocessen. We zullen verder in dit boek nog zien hoe de wijze waarop de sociologen tegen dit vraagstuk aankijken, zich in de loop der tijd onder invloed van nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen geleidelijk wijzigde.

6 VOORUITBLIK

De sociologische studie van maatschappelijke veranderingen vanaf de industriële omwenteling tot in de 21ste eeuw, dat vormt het hoofdthema van dit boek. Dat veranderingsproces bespreken we onder de noemer 'modernisering'; dat begrip verwijst naar het complex geheel van maatschappelijke veranderingen dat tot onze moderne westerse samenlevingen heeft geleid. Zoals eerder aangegeven, kenmerkt dit type samenleving zich door eigen, specifiek moderne instituties, zoals de natiestaat, de geldeconomie, het moderne arbeidsbestel, de verzorgingsstaat, de grootstad en door daarbijbehorende samenlevingsvormen. Deze instituties vormen de context waarbinnen wij handelen, denken, voelen, met anderen en met onszelf omgaan. Macrosociale veranderingen zijn, met andere woorden, verbonden met de concrete leefwereld, met verschijnselen op microniveau. We onderscheiden ten aanzien van het moderniseringsproces verder drie hoofddimensies: differentiatie, commodificatie en rationalisatie. Sociologen hebben sinds het ontstaan van de sociologie (eveneens in het kielzog van de modernisering) veel aandacht gehad voor deze drie langetermijnveranderingsprocessen.

Eerste deel

Het eerste deel van dit boek behandelt de maatschappelijke veranderingen die zich hebben voorgedaan in de loop van de achttiende en negentiende eeuw. Dit tijdsgewricht is voor het ontstaan van de moderne samenleving uitermate belangrijk: ontwikkelingen als industrialisering, de opkomst van de moderne wetenschap en technologie, verstedelijking, staats- en natievorming komen dan – eerst langzaam, later sneller – op gang. In de loop van de tijd worden ook de gevolgen van deze ontwikkelingen voor het samenleven van mensen zichtbaarder, soms problematischer (denk aan de sociale kwestie) en daarom ook meer

en meer voorwerp van reflectie en onderzoek. Het mag dan ook niet verbazen dat in deze periode de sociologie ontstaat en tot ontwikkeling komt. De eerste sociologen hielden zich in hoofdzaak bezig met het verklaren en interpreteren van de maatschappelijke veranderingen waarvan zij getuige waren. Hun denkbeelden over het proces van modernisering behoren nog steeds tot de kern van het sociologische kennisrepertoire. De sociologie ontwikkelde zich geleidelijk tot een discipline, een wetenschap met een erkende positie aan de universiteiten. De eerste sociologen, Comte, Marx, Spencer, waren in feite academische buitenstaanders die in de marge van de officiële wetenschappelijke wereld werkten. De latere (intussen klassieke) sociologen, Durkheim, Weber en Simmel, hadden nauwere banden met de universiteiten. Hoewel Durkheim de enige was die na verloop van tijd een officiële leerstoel in de sociologie verwierf, waren zij allen gericht op het vinden van een plek voor de sociologie in de bestaande universitaire orde. Wij behandelen in het eerste deel van dit boek de visies van deze klassieke sociologen over de nieuwe samenleving die zij zagen ontstaan.

Tweede deel

In het tweede deel trekken wij de lijn van maatschappelijke veranderingen door naar de twintigste eeuw. In deze eeuw heeft het moderniseringsproces zich verder doorgezet, uitgediept en uitgekristalliseerd. De meesten onder ons hebben een (groot) deel van deze eeuw zelf beleefd, waardoor de bestudeerde ontwikkelingen een grotere herkenbaarheid en betrokkenheid oproepen. Het proces van differentiatie, kenmerkend voor de modernisering, is in de twintigste-eeuwse samenleving reeds ver voortgeschreden. Op heel wat maatschappelijke domeinen hebben zich afzonderlijke, zelfstandige, op een specifieke functie gerichte organisaties en instituties ontwikkeld. Zo ontstonden bijvoorbeeld zelfstandige instellingen op het vlak van economie (industriële bedrijven), onderwijs (scholen) en gezondheidszorg (ziekenhuizen); deze instellingen namen elk taken over die in voormoderne samenlevingen grotendeels in gezins- of familieverband werden verricht, namelijk productie van levensmiddelen, opvoeding en opleiding, en zorg voor zieken en ouderen. In het tweede deel nemen we de ontwikkelingen in de verschillende deeldomeinen van de moderne samenleving in ogenschouw. In de hoofdstukken 9 en 12 besteden we aandacht aan politieke veranderingsprocessen in de moderne samenleving. Met name de sociologische visies op de ontwikkeling van de moderne natiestaat en van de verzorgingsstaat staan daarbij centraal. In hoofdstuk 10 en 11 behandelen we de sociologische visie op veranderingen in de economie en in het arbeidsbestel. We besteden daarbij veel aandacht aan de gevolgen van deze veranderingen voor de sociale ongelijkheid. In hoofdstuk 13 en 14 behandelen we de sociologische visie op de culturele veranderingsprocessen in onze samenleving en de gevolgen voor de leefwereld. In hoofdstuk 15 en 16 kijken we naar de veranderingen op het vlak van de sociale netwerken, die in het kielzog van de verstedelijking enorme wijzigingen hebben ondergaan. In al deze hoofdstukken staat steeds de sociologische invalshoek op (aspecten van) het maatschappelijke veranderingsproces voorop.

Derde deel

We beperken ons in dit boek niet tot de maatschappelijke veranderingen die achter ons liggen. We gaan ook in op de vraag wat sociologen thans over hedendaagse veranderingen en de toekomst van onze samenleving te zeggen hebben. Dat doen we in het derde deel. De aandacht van de sociologen reikte steeds verder dan heden en verleden. De vraag naar de (toekomstige) uitkomst van (hedendaagse) turbulente ontwikkelingen en veranderingen speelde altijd een belangrijke rol. De snelheid en intensiteit van huidige maatschappelijke veranderingen stimuleert bij heel wat mensen een overgangsbefef, dat wil zeggen: het besef dat men zich bevindt in een overgangssituatie naar een nieuw type samenleving, waarvan de contouren zich nog maar vaag en onzeker aanbieden. De hedendaagse ontwikkelingen zijn complex en soms paradoxaal: zo is er bijvoorbeeld tezelfdertijd sprake van mondialisering, van regionalisering en van individualisering. Het is moeilijk een juist inzicht te verwerven in de richting van hedendaagse maatschappelijke ontwikkelingen en hun gevolgen voor het toekomstige samenleven. Het zal dan ook niet verwonderen dat er – zowel binnen als buiten de sociologie – een grote diversiteit aan ideeën en opvattingen over de toekomst bestaat. En zoals de eerste sociologen elk een eigen visie op het proces van modernisering ontwikkelden, zo ook verschillen hedendaagse sociologen van mening over de betekenis van en de drijvende krachten achter het huidige veranderingsproces. Het begrip ‘post-’ lijkt een gemeenschappelijke noemer te zijn voor deze verscheidenheid. Het drukt een wijd verbreid gevoel uit dat er aan het einde van de twintigste eeuw een omslagpunt bereikt lijkt te zijn en dat er een samenleving aan het ontstaan is die op essentiële punten afwijkt van de moderne samenleving. Onder deze verschillende postmaatschappijvisies beschouwen we de postindustriële maatschappij, de postnatiestaat, de postverspillingsmaatschappij, de postseculiere maatschappij en het postmodernisme.

In elk deel vormen de drie hoofdvragen, sociale cohesie, sociale ongelijkheid en identiteit, de rode draad bij de bespreking van de verschillende sociologische visies die aan bod komen. In hoofdstukken 8 en 17 worden ze verder uitgewerkt en gebruikt om een samenvatting van de besproken theorieën te geven.

Allegorie van de drie standen

C. Ohrmann, *Gezicht op Essen*,
lithografie, ±1850.

